

VI. MENTÁLIS TÉRKÉP SZERKESZTÉSE

Bevezetés	149
Objektív térképek pedig nincsenek!	151
Áthallások: a kognitív térképezés fogalma különböző diszciplínákban	154
Elmélettörténet	157
Adatgyűjtés és adatfeldolgozás	163
Etikai kérdések	170
Mentális térkép szerkesztése az alkalmazott településkutatás során	172
Mentálistérkép-szerkesztő ábécé	172

Keretes írás:

Mentális térképek és történelmi városrészek	156
Egy amerikai Párizsban	160
Van, ami mentális térkép, és van, ami nem	164

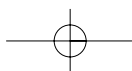
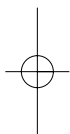
Szöveggyűjtemény:

- *Downs, Roger M. és David Stea: Térképek az elmében. (Részlet) .....* 593

• *Szathmári Milán (szerk.):*

Hazai példák a mentális térképezés alkalmazására 615

Bíró A. Zoltán és a Kommunikációs Antropológia Munkacsoport 1991: Mentális környezet; Letenyei László 1993: Falusi társadalom rejtett kapcsolatai; Letenyei László 1997: Kőszeg mentális térképe és ingatlantérképe; Csernák Boldizsár 2002: Befogadóállomásokon élő menekültek helyismerete és térhasználati szokásai; Letenyei László 2002: Eger mentális térképe; Garamhegyi Ábel 2001: Mentális térképek: egy holland példa; Letenyei László, Babarczi Annamária Marica és Lengyel Linda Márta 2003: Cece község mentális térképe; Kovács Bence, Letenyei László és Szathmári Milán 2004: Telki mentális térképe

Bevezetés

A térhasználat átrajzolja tudatunkban a település tényleges képét. A mindennap bejárt távok rövidebbnek tűnnek, a ritkán látogatott helyeket távolinak gondoljuk. Saját környékünket barátságosnak véljük, más városrészeket idegennek vagy egyenesen rossz környéknek. Hogy mi a távoli és mi a közeli, mi a sajátunk és mi az idegen, az természetesen mindig szubjektív, előzetes tapasztalatok, motivációk, képességek függvénye. A mentális vagy *kognitív térképezés*¹ (Downs és Stea meghatározása szerint²) „pszichológiai *folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, raktározza, előbívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre (...) vonatkozó információt*”. A kognitív térkép ilyen értelemben egy tudati tulajdonság, amely – Cséfalvay Zoltán kifejezésével – a *fejekben* található. Amikor egy kutató mentális térképezést végez, akkor a térképek térképezésével, azaz a fejekben található mentális térképek összegyűjtésével és interpretációjával foglalkozik.

Az egyes szubjektív tudatelemeknek és -elképzeléseknek többnyire van olyan közös része, amelyet a legtöbb városlakó oszt: fontos tájékozódási pontok, útvonalak, az egyes városnegyedek határai. A kutató által készített mentális térkép – mint termék – a tér egy részének mint *környezetnek* a megragadása egy (vagy több) személy látószögéből nézve, ezen személy(ek)nek az elképzeléseit tükrözve. A térre vonatkozó egyéni vagy közös tudást adatbázisszerűen vagy grafikusán, térkép formában egyaránt lehet interpretálni. A mentális térkép grafikai megjelenítése értelemszerűen nem feltétlenül egyezik egy „valódi” térképészeti munkával, hiszen míg az előbbi az emberek térszleléséből, addig a másik a térre vonatkozó, objektívnek tekintett, mérhető adatokból indul ki.

A mentális térképek összegyűjtése fontos lehet a településfejlesztői *alkalmazott kutatások* kérdéseinek megválaszolására, például az ingatlanpiaci tendenciák értelmezésére. Az egyes városrészek reprezentációihoz, a mentális terekhez az emberek asszociációkat is társítanak; ezeknek egy része teljesen személyes jellegű (például: ott lakik a sógorom), más részét a legtöbb lakos osztja (például: a Rózsadombon gazdag emberek laknak). A közös vélekedések alapján a városnegyedekhez sajátos karakterjegyek társulhatnak. Akár megalapozottak ezek a vélekedések, akár nem, meghatározhatják egy városrész vagy egy település sorsát.

¹ Jelen kötet szóhasználatában a *mentális* illetve a *kognitív* térkép fogalmakat szinonimaként tárgyaljuk.

² Robert M. Downs és David Stea 1973: Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. In: Downs és Stea (szerk.): *Image and Environments*. Chicago: Aldine Publishing.

150 TELEPÜLÉSKUTATÁS

A mentális térképezés jellegzetesen interdiszciplináris terület, amely elsősorban a pszichológia, az antropológia, a földrajz és a térképészet különböző tudományterületeiből nőtt ki. Bár a gondolat immár negyven-ötven éves (más megközelítések szerint régebbi) múltra nyúlik vissza, egyelőre nem dőlt el, hogy egy új interdiszciplináris tudományterületről, esetleg egy új paradigmáról, vagy csak néhány új technikáról kell-e beszélnünk. Maga a „mentális” vagy „kognitív térkép” kifejezés különböző diszciplínákban eltérő dolgokra használatos fogalom. A félreértések számát gyarapítja a sok ehhez hasonló, de eltérő jelentésű fogalom, mint az értéktérkép (*value map*), koncepciótérkép (*concept map*), szemantikus térkép (*semantic map*) stb. előfordulása.

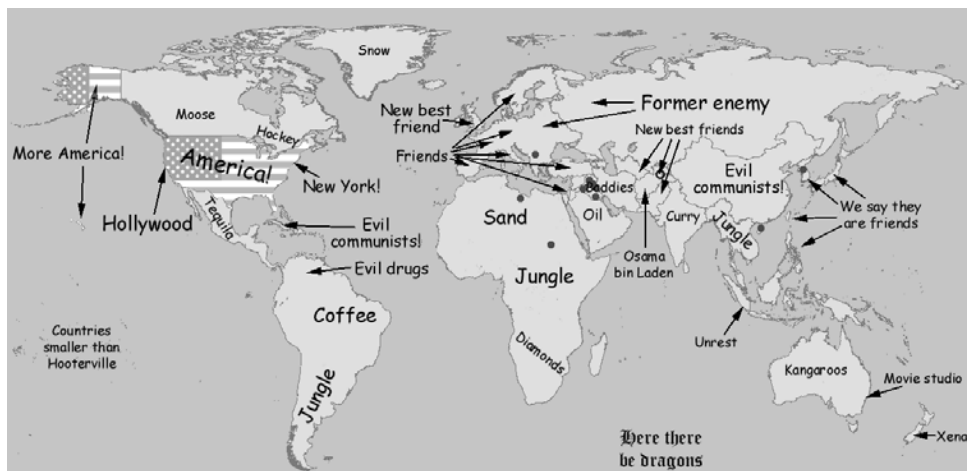
A mentális térképezés gyakorlata egyelőre gyerekcipőben jár. A térre vonatkozó információk gyűjtésére és interpretációjára vonatkozóan napjainkig sem alakult ki egységes módszertan. Nem alakultak ki az adatgyűjtés standard formái például az is vitatott kérdés, hogy szükséges-e térképeket rajzoltatni az adatgyűjtés során. Az adattárolás, adatfeldolgozás és az interpretáció különböző megvalósításai pedig inkább csak kísérleteknek tekinthetők, mintsem módszertani hagyománynak. Az új évezredben a diszciplína elmélete és módszertana egyaránt gyors növekedésnek indult, a kötetben tárgyalt technikák közül napjainkban itt tapasztalható a legdinamikusabb fejlődés.

A mentális térképezés jól ismert diszciplína Magyarországon, amelyhez az érdeklődő itthon is találhat további fogódzókat. Az *ajánlott irodalmak* között néhány további magyar nyelvű irodalmat és weboldalt is megadtunk.

A szöveggyűjtemény kapcsolódó fejezetében *Roger M. Downs* és *David Stea* 1977-ben megjelent tankönyvének bevezető fejezetét adjuk közre magyarul. A nagy hatású kötet mind a mentális térképezés népszerűségéhez, mind pedig földrajzosok-térképészek egy egész generációjának képzéséhez hozzájárult az angolszász nyelvterületen. A fejezet második részében – *Szathmári Milán* szerkesztésében – rövid válogatást nyújtunk hazai kutatásokból, alkalmazásokból. A szerzők: *Bíró A. Zoltán* és a csíkszeredai *Kommunikációs Antropológia Munkacsoport* tagjai, *Csernák Boldizsár*, a *Magyar Gallup Intézet*, *Garambégi Ábel*, illetve jómagam, szerzőtársaimmal. A szerzőtársak felsorolása az egyes szövegeknél található.

Objektív térképek pedig nincsenek!

A mentális térképezés során a szubjektív, tudati tartalmakból indulunk ki. Amikor a térre vonatkozó közös tudást egy térképvázlaton ábrázoljuk, nyilván nagyon sok szubjektív elemet ábrázolunk rajta.

The world according to the United States of America

• Bombed here

A fent látható karikatúra egy viccesnek szánt e-mailből származik. Azt mutatja, hogy a feltehetően nem-amerikai rajzoló szerint milyenek képzeli az amerikaiak többsége a Földet.

A térképészet hőskorában természetes volt, hogy a térképeket szubjektív adatok alapján állították össze. A földrajzi távolságot főleg a menetidő, a hegyek

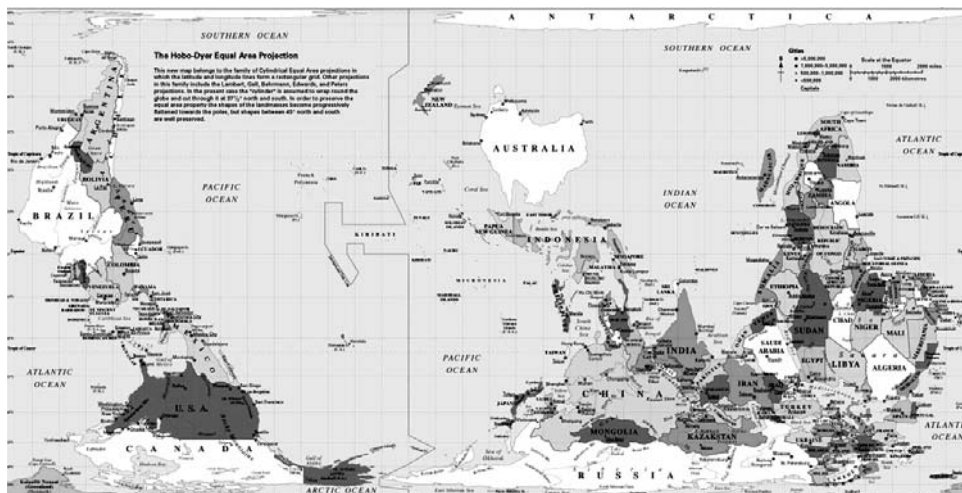

Északnyugat-Európát ábrázoló középkori térképészlet

körvonalait pedig utazók leírásai alapján becsülték. A régi térképeken jobbra fontosnak tartották feltüntetni a terület növény- és állatvilágát (különösen a szörnyeket) és lakóit. Ezek természetesen mind szubjektív elemek, amelyek a térképrajzoló véleményét tükrözik.

152 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Kevesen gondolnak arra, hogy a térképek napjainkban is számos szubjektív elemet tartalmaznak. A következő ábra egy kortárs „világtérkép”, azaz Földünk felszíne. Némi böngészés után az ember persze felfedezi a kontinensek körvonalait, amelyek attól tűnnek szokatlannak, hogy Ausztrália van középen.

Ausztrál kiadású világtérkép

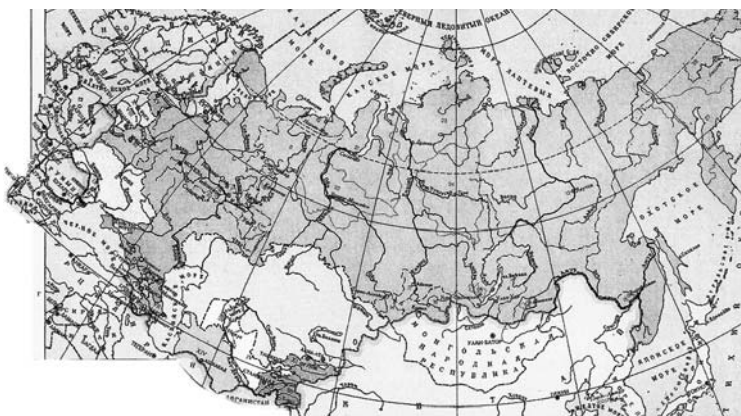
A térkép azért szokatlan számunkra, mert olyan térképekhez szoktunk, ahol Észak van felül, és az Atlanti-óceán, pontosabban Greenwich van középpont. Ez nyilván egy szubjektív térképelem: a konvenció az akkori térképalkotók mentális térképét tükrözi, amikor a brit birodalom volt a világ gazdasági és politikai vezetőereje.

A tájoláson kívül a térképek *színei* is szubjektív térképelemek. A ma általánosan elfogadott színhasználat szerint például az alföldeket zöldre festjük, a hegyeket barnára, de a hóhatáron túl fehérre, a sivatagok viszont általában világossárgák. A térkép mintha a valós színeket igyekezne utánozni: a folyók menti síkságok üde zöldjét, a hegyek kopárságát, hó fehérségét igyekszik tükrözni. A műholdról készített felvételek viszont egészen más színeket adnak vissza: a hegyek zöldek, a sárga és barna helyek pedig sivatagok, szintmagasságtól függetlenül. Az alacsonyabb helyek zöld színe a XIX–XX. századi európai térkép-készítők mentális térképét tükrözi. Számukra az alföldek voltak a barátságos, mezőgazdasági művelésre is alkalmas, zöld területek, a hegyek pedig gyéren lakott, kicsit félelmetes helyek, amelyet a hidegebb barna szín jobban kifejezett.

Európa domborzati térképe

A rendszerváltás előtti
Szovjetunió

A rendszerváltás előtti térképeken – mind keleten, mind nyugaton – a Szovjetuniót szinte mindig rózsaszín (sötét rózsaszín) színnel tüntették fel. A vörösnek ez a térképészethez illő, pasztellesített változata nyilván az ország kommunista berendezkedésére utalt.

Az eddigi példák a térképészek által gyűjtött információk *ábrázolásának* szubjektivitását mutatták. Sokan azonban úgy gondolják, hogy a térképészeti adatgyűjtés és -feldolgozás objektív dolog, ahol a szubjektív tényezőnek nincs szerepe.

A következő oldalon látható két fénykép „Európa közepe”-emlékműveket mutat be. Az egyik Ukrajnában, a másik Magyarországon található. Bár a kontinens körvonalainak meghatározása és a középpont kijelölése látszólag objektív, térképészeti eszközökkel jól végezhető feladat, Európa földrajzi közepét a Csepel-szigeti Mahart-kikötőben, Litvániában (Vilnius), Beloruszban és Franciaországban is számon tartják. Az egyes „közeppontok” akár 1000-1500 km-re is

154 TELEPÜLÉSKUTATÁS

lehetnek egymástól, és egytől-egyig hivatalos térképészeti felmérések alapján tekinthetők középpontoknak. Egyébként a kontinens közepe valószínűleg tényleg valahol a Kárpát-medencében található.

„Európa közepe”-emlékmű.
Terebesfehérpatak,
Kárpátalja, Ukrajna

„Európa közepe”-emlékmű.
Tállya, Magyarország

Áthallások

Jelen fejezet a *mentális* illetve *kognitív* térkép fogalmát egymás szinonimáiként tárgyalja. Más diszciplínák a két kifejezést a miénktől eltérő jelentésben használják, illetve több, ezekhez hasonló hangalakú és/vagy rokon értelmű kifejezéssel találkozhatunk: *értéktérkép*, *konceptiótérkép*, *szemantikus térkép*, *történelmi városrészek* stb. Ebben a fejezetben a lehetséges félreértések forrásait igyekszünk tisztázni.

Egyes vélemények szerint a *kognitív* vagy *mentális térképezés* (*cognitive/mental mapping*) két különböző dolgot jelent a pszichológia és társadalomföldrajz szóhasználatában. Mintha fordított lenne a kutatás tárgya: a földrajz a térre vonat-

kozó tudást gyűjti, a pszichológiai értelemben vett *kognitív* térkép viszont a tudást térképezi fel, azaz a tudati jelentésstruktúrák „térképének” elkészítésével foglalkozik. Más kutatók (például Tversky³) viszont úgy látják, hogy a kétfajta fogalomhasználat között nincs különbség, hiszen mindkét esetben a tudattartalmak feltárásáról, feltérképezéséről van szó; a tudat vizsgálatakor képtelenség lenne a vizsgálatot a térrel kapcsolatos tartalmakra szűkíteni, hiszen a kognitív folyamatok csak a maguk komplexitásában értelmezhetők.

Az *értéktérkép* (*value map*) kifejezés a szociálpszichológiában az értékpreferenciák (szociológiai, pszichológiai) vázlatát, illetve az eredmények sokdimenziós skálázás eredményeként kapott „térképét” jelenti. A hazai kutatások közül kiemelendő például Füstös László (1988) *Értéktérkép* című tanulmánya.⁴

Az előző kifejezés csak hangalakban hasonlít az ingatlanpiaci/területfejlesztési értelemben vett *értéktérképre*, amely egy település ingatlanpiacát színárnyalatokkal vagy más módon ábrázoló térképet, vagy a térkép alapjául szolgáló adatbázist, azaz értékkatasztert jelent. Ilyen értelemben tárgyalja a kifejezést Varga-Ötvös Béla.⁵ Ingatlanárakat tükröző térképek készítésével egyébként több hazai cég is foglalkozik, érdemes meglátogatni például az ingatlanbefektetés, lakáspont, értéktérkép vagy ingatlan-online.com honlapokat.

A szervezetszociológia, vezetés- és szervezéstudományok használják a *konceptiótérképezés* (*concept mapping*) kifejezést, amely gyakorlatilag egy elképzelés megvalósításának komplex folyamatábráját jelenti, feltüntetve az egyes fázisokat, a részt vevő szereplőket és a társadalmi/szervezeti környezetet, az eredményeket grafikusan interpretálva. A konceptiótérkép egy vagy több résztvevő észlelése alapján készül (jellemzően fókuszcsoporthoz vizsgálat, ritkábban interjú vagy résztvevő megfigyelés alapján), az eredményeket általában adatsűrítő eljárásokkal (MDS, klaszter) dolgozzák fel.

A szemantikus térképezés (*semantic mapping*) egy nyelvészeti megközelítés, amely szövegek közti nyelvi (formai vagy tartalmi) kapcsolatok feltárásával foglalkozik. Szintén nyelvészeti megközelítés a szótérképezés (*word mapping*)

³ Tversky, Barbara 1993: Cognitive Maps, Cognitive Collages and Spatial Mental Models. In: Frank, Andrew U. és Irene Campari (szerk.): *Spatial Information Theory: A Theoretical Basis for GIS*. Lecture Notes in Computer Science 716: 14–24 Berlin: Springer.

⁴ Füstös László 1988: *Értéktérkép. 16 ország értéktérképe a gyermeknevelési elvek tükrében*. Budapest: MTA SZKI. /Módszertani Füzetek./

⁵ Varga-Ötvös Béla 1993: *Értéktérkép. A települési ingatlanvagyon felmérésének módszere*. *Comitatus* (3) 1.

156 TELEPÜLÉSKUTATÁS

vagy gondolatterképezés (*idea mapping*). Újabb alkalmazási terület az internetes oldalak közötti nyelvi kapcsolatok és utalások (tehát nem a link, hanem a tartalmi kapcsolat) vizsgálata, amelyre (egyelőre) kifejezések sokasága utal: *semantic networking*, *semantic web* stb.

A mentális térképezéssel rokon fogalom a *történelmi városrész*, amely – egyszerűen fogalmazva – régi korok mentális térképeit jelenti (lásd *keretes írásunkat*).

Mentális térképek és történelmi városrészek

A *történelmi városrész* a hazai város-tervezői gyakorlatban széles körben bevett és használt fogalom. A településtervezés közben gyakran figyelembe veszik, sőt egyes településeken (például Eger, Gyula stb.) a várostérképek is feltüntetik a történelmi városrészek neveit. A történelmi városrészek jobbára a modern közigazgatás kialakulása előtti tudati tartalmakat rögzítik, azaz olyan régi településrészeket és határokat, amelyek ma már nem „érvényesek”, de a hagyományban megőrződtek. Egyes történelmi városrészek egykor „hivatalos” közigazgatási egységek voltak, mások sohasem voltak azok. Például az egri *bóstyák* a régi elővárosok (*boch stad*) emlékét őrzi, míg a legtöbb magyar falu részeinek hagyományos elnevezése mögött nem állt közigazgatási határ, hanem csak tudati elkülönülés.

Egyszerűen fogalmazva azt mondhatnánk, hogy a történelmi városrészek a régi idők mentális térképei, amelyek több-kevesebb kapcsolatot mutatnak az egykori közigazgatási beosztásokkal. A történelmi városrészek még a leginkább hagyományos szemléletű településeken sem szoktak megegyezni a kortárs mentális térké-

pekkel, hiszen a mindennapi élet során a térhasználati szokásaink folyamatosan változnak.

A mindennapi városrendezői gyakorlatból kiindulva viszont inkább azt mondhatjuk, hogy a *történelmi városrészek* elhibázott módszertannal készülő, átgondolatlan mentális térképek, amelyek sem a történelmi korok, sem napjaink mentális térképét nem tükrözik hitelesen. Alkalmazott munkák során a történelmi városrészek összegyűjtését csak ritkán előzik meg történeti, levéltári kutatások. A kutatások során ráadásul egyfajta külső, történelmietlen döntést igényel, hogy melyik korhoz nyúljon vissza a kutató, tehát például a XIX., XVII. vagy XV. századi elnevezéseket tekintse-e „történelminek”. Történeti kutatások helyett a várostervezői gyakorlatban a történelmi városrészeket adottnak tekintik, és jellemzően az önkormányzaton szóban szokták elmondani a tervezőnek, hogy melyik városrészt hol találja. Könnyen belátható, hogy ez az információ az önkormányzati dolgozók mentális térképét tükrözi.

A történelmi városrészek fogalmát nem minden településen, hanem csak néhány olyan esetben indokolt

használni, ahol a mentális térkép legfontosabb kategóriái nagy vonalakban hosszú ideje változatlanok. Egerben például indokolt a mentális tereket egyben történelminek is tekinteni, annak ellenére, hogy – a szöveggyűjtemény jelen fejezethez kapcsolódó blokkjában olvasható – itt is jelentős változások mentek végbe, például a történelmi *Belváros* egy része „*sétáló-belváros*” néven kognitíven önállósult, miközben az egykori *Sánc* a gyakorlatban a *Belváros* része lett.

Egyes települések vagy településrészek esetében anakronizmus lenne „történelmi” részéről beszélni, a település gyors növekedése, új jellege miatt. A budapesti agglomerációban például Telki lakossága az elmúlt 10-15 év alatt 500 főről 2500 főre duzzadt, és a növekedés tovább tart. A mai belterület java része korábban szántóföld

volt. A *történelmi* elnevezések továbbélését akadályozta, hogy sváb származása miatt néhány család kivételével a falu teljes lakosságát kitelepítették a II. világháború után. *Mentális* tereket viszont természetesen itt is találunk, sőt ezek tartalma napjainkban felgyorsult ütemben gazdagodik (lásd a Telkiről szóló szövegrészletet *szöveggyűjteményünkben*). Hogy csak egy példát mondjunk: a rendszerváltás után a helyi mezőgazdaság visszaesése miatt parlagon maradt földeket – visszaemlékezések szerint – évekig „pipacstenger” borította. A földek többsége azóta belterület lett és beépült, de a főtér köznyelvi elnevezése még ma is a „Pipacsos”, ezzel is őrizve a rendszerváltás helyi emlékét. Az ehhez hasonló elnevezések lesznek a későbbi korok „történelmi városrészei”.

Elmélettörténet

Kevés tudományos érdeklődési terület született olyan interdiszciplináris környezetben, mint éppen a mentális térképezés. A térre vonatkozó tudattartalmak vizsgálata az 1960-as évektől kezdve körülbelül egy időben jelent meg (és kölcsönösen hatott egymásra) a földrajz, a pszichológia, a nyelvészet és a társadalomtudományok, elsősorban a kulturális antropológia területén. Anélkül, hogy megkísérelnénk mindezen tudományterületek fejlődését és kölcsönhatását bemutatni, néhány fontosnak tartott, lehetőleg magyarul is hozzáférhető írást bemutatására szorítkozunk, amelyeket kiindulópontként használva remélhetően megkönnyítjük a továbblépést a téma iránt mélyebben érdeklődő olvasó számára.

158 TELEPÜLÉSKUTATÁS

A mentális térképek vizsgálata – egyes meglátások szerint – egyidős a kultúra kutatásával, és *térhasználat* címke alatt már a századforduló néprajzi és antropológiai irodalmában is megjelent. *Bronislaw Malinowski*,⁶ bár kognitív térképezés nála nem bukkan fel, a Trobriand-szigetek közötti kereskedelmi lánc leírásakor utal arra, hogy a szigetek lakói a közvetlenül szomszédos szigeteket tartják közelinek, és ez az elképzelés hatással van a kereskedelmi kapcsolatok alakulására. A hazai néprajzi irodalomból nemzetközi ismertsége és hatása miatt is kiemelendő *Hofer Tamás* és *Fél Edit*⁷ munkája a magyar paraszti gazdálkodás tér- és időbeosztásáról.

A kulturális antropológiában az ötvenes–hatvanas években végbemenő strukturalista és kognitív fordulat a térérzékelés vizsgálatának felértékelődéséhez vezetett. A nyelvészet és az antropológia sok tekintetben egymás mellett, szoros kölcsönhatásban haladt. A hazai olvasó számára az egyik legismertebb antropológiai jellegű munka *Edward T. Hall*⁸ *Rejtett dimenziók* című könyve, amely eddig öt magyar nyelvű kiadást ért meg. A kötet a környezetre vonatkozó, kulturálisan meghatározott tudás és a kommunikáció, illetve a nyelv kérdéseivel foglalkozik. Hall a „proxemika” kifejezést használja a különböző emberi kultúrák és közösségek tér- és időhasználatának egymással összefüggő feltérképezésére, amely kifejezés bizonyos kutatási hagyományban a „proxemikai ábra” rajzolásával egészül ki. Sok fontos megállapítása közt arra is rámutat, hogy az ember és környezete kölcsönösen alakítják egymást. Az ember megteremti a kultúrát, közben háziasítja magát; a kultúra nyelvén keresztül ismeri meg a valóságot, miközben az építetett (városi) környezet is a kultúra szűrő-szelektáló folyamatának terméke. Térre vonatkozó elképzeléseink elsősorban nem az objektív valóságon, hanem annak szubjektív észlelésén nyugszanak. A szöveggyűjtemény jelen fejezethez kapcsolódó blokkjában található antropológiai írás (*Bíró A. Zoltán* és szerzőtársai) egy székelyföldi faluról alkotott helyi képet vázol fel, résztvevő megfigyelés során elhangzó megjegyzések alapján.

A mentális térképezés területén a legkülönbözőbb nyelvészeti, pszichológiai és földrajzi megközelítések eredményei kölcsönösen hatottak egymásra. A korai

⁶ Malinowski, Bronislaw 1922: *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge. (A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái. – A szöveg bevezetése a szöveggyűjtemény III. fejezetében olvasható.)

⁷ Hofer Tamás és Fél Edit (1997): *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban*. Budapest: Balassi. (A kötet eredetileg Nyugat-Németországban jelenet meg 1964-ben, amelyet csak több évtizedes késéssel követhetett a magyar változat.)

⁸ Hall, Edward T. (1975): *The Hidden Dimension*. Garden City: Anchor Books. (Magyarul: 1975, 1987, 1995 stb.: *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat, Katalizátor Iroda stb.)

pszichológiai patkánykísérletek (például: Edward Tolman⁹) szorosan összekapcsolták a térérzékelést, a mentális térképezést és az állati/emberi viselkedés vizsgálatát. Az etológia, főleg Konrad Lorenz hatása kimutatható Kevin Lynch¹⁰ könyvében, amely azzal foglalkozott, miként tájékozódnak az emberek a városokban. Az egyébként építész végzettségű Lynch munkája készítette elő – Cséfalvay Zoltán¹¹ értékelése szerint – a földrajztudomány egy újabb fordulatát. Egy évtizeddel később jelent meg a földrajzszakosító Roger Downs¹² programadó írása, majd 1973-ban David Stea-vel közösen szerkesztett szöveggyűjteménye.¹³ Ez utóbbi munka viszont a pszichológus végzettségű, de számos diszciplína területén alkotó Stanley Milgram-re¹⁴ volt hatással, aki 1976-ban tette közzé Párizs mentális térképéről szóló tanulmányát (lásd *keretes írásunkat* a következő oldalon). A mentális térképezés és a behaviorista földrajz körüli szellemi pezsgést jelzi, hogy gyors egymásutánban több összefoglaló jellegű kézikönyv, egyetemi jegyzet is megjelent (például: Gould és White,¹⁵ Downs és Stea,¹⁶ Gold,¹⁷ Stoltman,¹⁸ Holahan¹⁹).

⁹ Tolman, Edward C. 1948: Cognitive Maps in Rats and Men. *Psychological Review* 55 (4): 189–208.

¹⁰ Lynch, Kevin 1960: *The Image of the City*. Cambridge MA: MIT Press.

¹¹ Cséfalvay, Zoltán 1990: *Térképek a fejünkben*. Budapest: Akadémiai.

¹² Downs, Roger M. 1970: Geographic Space Perception: Past Approaches and Future Prospects. *Progress in Geography*, 2: 65–108.

¹³ Robert M. Downs és David Stea (szerk.) 1973: *Image and Environments*. Chicago: Aldine Publishing. (Downs földrajzszakosító, Stea pszichológus volt; szövetkezésük jól mutatta a mentális térképezés interdiszciplináris jellegét.)

¹⁴ Milgram, Stanley (1992): Psychological Maps of Paris. In: Milgram, Stanley: *The Individual in a Social World: Essays and Experiments*. (Eds: John Sabini and Maury Silver.) McGraw-Hill. (Eredetileg megjelent: Ittelson, W. H., H. M. Prohansky és L. G. Rivlin [szerk.] 1976: *Environmental Psychology: People and Their Physical Settings*. New York: Holt, Rinehart and Winston).

¹⁵ Gould, Peter R. és Rodney R. White 1974: *Mental maps*. Harmondsworth: Penguin, Pelican geography and environmental studies. (Második, javított és bővített kiadás: 1986, London, New York: Routledge.)

¹⁶ Downs, Roger M. és David Stea 1977: *Maps in Minds. Reflections on Cognitive Mapping*. New York: Harper & Row. (A kötet bevezetése jelen fejezet szöveggyűjteményében olvasható.)

¹⁷ Gold, John R. 1980: *An Introduction to Behavioural Geography*. Oxford: University Press

¹⁸ Stoltman, Joseph P. 1980: *Mental maps: resources for teaching and learning*. Sheffield: Geographical Association.

¹⁹ Holahan, Charles J. 1982: *Environmental psychology*. New York: Random House. (A kötet hat fejezete magyarul is olvasható in Düll Andrea és Kovács Zoltán [szerk.] 1998: *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.)

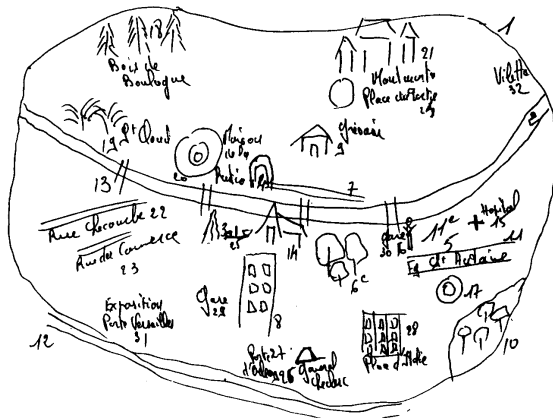
Egy amerikai Párizsban*

Recenzió Stanley Milgram könyvéről

Amikor Milgram Párizs mentális térképének felderítésébe fogott, hamar szembesült azzal a problémával, hogy milyen nehéz a térre vonatkozó információt kipuhatolni. „Az emberek Párizsról alkotott képe nem olyan, mint a jogositvány, amit csak úgy előbúznának ellenőrzés céljából. Be kell vetnünk minden eszközt, amivel a pszichológia csak szolgálhat a nyomozás során a tudattartalmak felderítésére” – ecseteli Milgram a vállalkozás nagyságát, egyébként Downs és Stea 1973-as tanulmányára hivatkozva (88. o.). A kutató végül egy akkor rendhagyónak tekinthető mód-

szertani eljárással próbálkozott, mentális térképek *rajzoltatásával*, amelyet egy sajátos *interjúsorozat* egészített ki. Bár meglehetősen kis számú (218 fős) mintát merített csak, fontosnak tartotta, hogy az interjúalanyok rétegezett véletlen mintavétellel, Párizs húsz kerületének lakosságárányát tükrözve kerüljenek a mintába. Arra is ügyelt, hogy a megkeresett személyek különböző társadalmi csoportokból kerüljenek ki.

Az interjúalanyokkal Milgram először is Párizs-térképeket rajzoltatott egy üres papírlapra. A következő térkép egy 33 éves hentestől származik.

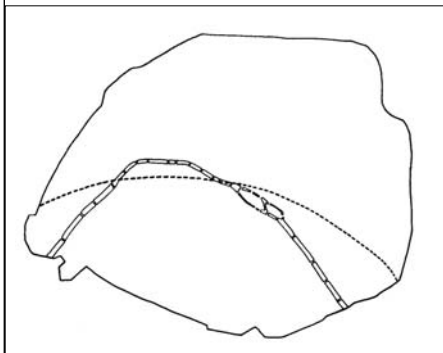
„Elsőre a kép kicsit zavarosnak tűnik, de ha közelről vizsgáljuk, elkezdjük észrevenni a válaszadó életkörülményeinek elemeit. Nem mulasztotta el feltüntetni saját kerületét, a 11-iket, és (...) La Villette-et, ahol a legnagyobb mészárszékek és lerakatok találhatóak. Magunk

elő képzelhetjük, amint egyszer a versailles-i kapunál jártában lenyűgözte őt a kiállítási csarnok (...). Leginkább talán a Szajna fordított görbülete zavar meg bennünket, ami miatt a folyópartelemek mind távolra kerültek tényleges földrajzi helyüktől.” (90–91. o)

* Stanley Milgram (1976): *Psychological Maps of Paris* (Párizs pszichológiai térképei). Az oldalszámok az 1992-es kiadásra utalnak.

Milgram hangsúlyozza, hogy a város *társadalmi* konstrukció, és fontosnak tartotta megalkotni a párizsiak *közös* mentális térképét az egyéni mentális térképek alapján. A kis elemszám miatt a térképelemek összesítéséhez nem volt szüksége számítógépes támogatásra (erről Milgram nem ír, de valószínűleg e miatt a szempont miatt volt kicsi a minta), hanem a 218 térkép nézegetése, egybevetése révén vont le következtetéseit. Megállapította például, hogy Párizs körvonala (a *périphérique*) minden térképen szerepel, sőt, körülbelül méretarányos is; ehhez képest viszont a Szajna, bár szintén minden térképen rajta van, szisztematikusan torzul.

94. o., 8.5. ábra. „A Szajna tapasztalati kanyarulata. A szaggatott vonal, amelyet rákópiroztunk a folyó tényleges kanyarulatára, a kézzel rajzolt térképeken fellelhető Szajna-ívek átlagát jelzi.”

Milgram statisztikát készített, hogy melyik tereptárgy hányszor fordul elő a térképeken. Jelen recenzióban csak az első néhány elemet mutatjuk be (97. o.):

Sorrend	Az elem neve	Előfordulási gyakorisága terepeken %
1.	Szajna	84,3
2.	Párizs határai	81,5
3.	Étoile, Arc de Triomphe	61,9
4.	Notre Dame	55,5
5.	Tour Eiffel	54,6
6.	Bois de Boulogne	49,1
stb., az első 50 elem		

Míg a térképrajzoltatás a kognitív elemek kötetlen felidézésén (*free recall*) alapult, Milgram következő módszerében 40 darab párizsi fényképet mutatott interjúalanyainak. A válaszok és/vagy reakciók alapján Milgram négyféle, a „tér-ikonokra” (asszociációkból leszűrhető, területhez kötődő vélt tulajdonságok, sztereotípiák), az osztálykülönbségekre, az eltévesztésekre és az ismeretlen helyekre vonatkozó eredményt szűrt le. Ezek közül e helyütt csak egyre utalunk röviden: megállapította, hogy részben a szegregáció (azaz a szegények és gazdagok lakónegyedeinek elkülönülése), részben pedig az osztályfüggő kulturális különbségek magyarázzák, hogy egyes épületek, helyek ismertsége nagymértékben eltérő bizonyos társadalmi csoportokban. A UNESCO épületének ismertsége például értelmiségiek között 67, munkások között csak 24 százalék volt (104. o.).

162 TELEPÜLÉSKUTATÁS

A nyolcvanas évek végétől az olcsóbbá váló számítógépes adatfeldolgozás lehetőséget teremtett összetett elméleti modellek kísérleti, szimulációs és/vagy adatfelvételen alapuló empirikus ellenőrzésére. Barbara Tversky²⁰ 1993-ban a kognitív térképezés három fő csoportját állapítja meg, a *kognitív térképeken* kívül a *konstruktivista* alapokon álló *kognitív kollázsokat* és *térbeli mentális modelleket*. Míg a kognitív térképezés a térre vonatkozó tudati tartalmakat gyűjti, a kognitív kollázs (*cognitive collage*) gondolata szerint térszlelésünk sokkal több tudati elemmel függ össze, például egy távolság megítélésénél figyelembe vehetjük a kocsit idejét, a zónaidőt, de akár a történelmi hadjáratokat vagy a nyelvcsaládot, és ezekből *kollázsszerűen* állítjuk össze a térre vonatkozó információt. A megközelítés attól *konstruktivista*, hogy az érdeklődés középpontjában nem a térkép (kollázs) áll, hanem alkotásának folyamata. A dolgot bonyolítja, hogy az információk szisztematikus vagy véletlen hibával állnak rendelkezésünkre tudatunkban. A térbeli mentális modellek (*spatial mental models*) abból indulnak ki, hogy az egyes térbeli információk nem állnak össze egy teljes képpé, a biztos pontok (*landmarks*) közti teret a tudatunk tölti ki, *modellezi*. Pléh Csaba²¹ megfogalmazásában: „*az értelmező rutinokat rávisszük mindenre, ami ér minket, így válik a világ koherenssé*”. A mentális térképezés konstruktivista jellegű megközelítése nem a térképre, hanem a modellépítés folyamatára fókuszál.

Az elmúlt évtizedben újabb megközelítések és elemzési algoritmusok sora született, ám az ezekkel kapcsolatos elméleti keretek áttekintése túlmutatna jelen kötet célkitűzésein. Mint a gyorsan fejlődő kutatási területeknél általában, konferenciaanyagok és publikációk óriási tömege áll elő, amelyekről kézikönyvek sora igyekszik egy általános és strukturált képet felvázolni (például: Portugali,²² Kitchin és Friendschuh,²³ Kitchin²⁴). A korszerű pszichológiai és humánológiai megközelítések terén egyébként nemzetközi összehasonlításban is kiemelkednek a hazai kutatók, László Ervin,²⁵ Csányi Vilmos és szerzőtársaik munkái.

²⁰ Tversky, Barbara 1993: Cognitive Maps, Cognitive Collages and Spatial Mental Models. In: Frank, Andrew U. és Irene Campari (szerk.): *Spatial Information Theory: A Theoretical Basis for GIS*. Lecture Notes in Computer Science 716: 14–24. Berlin: Springer.

²¹ Pléh Csaba: Az elbeszélő történelem a pszichológiában. Előadás elhangzott az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának 2000. május 3–4-én tartott *A történelmi helyzettudat alakváltozásai: Kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben* c. tudományos ülészen.

²² Portugali, Juval 1996: *The construction of cognitive maps*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, The geojournal library.

²³ Kitchin, Rob és Scott Friendschuh (szerk.) 2000: *Cognitive Mapping: Past, Present and Future*. London, New York: Routledge.

²⁴ Kitchin, Rob 2002: *The cognition of geographic space*. London, etc.: I.B. Taurus.

²⁵ László Ervin, Robert Artigiani, Allan Combs, és Csányi Vilmos 1996: *Changing Visions: Cognitive Maps – Past, Present, and Future*. Westport: Greenwood Group, Praeger

Az alkalmazott kutatások sajátja, hogy csak ritkán alapoznak a legújabb elméleti megközelítésekre, inkább a már elfogadottnak tekintett megállapításokra hagyatkozva dolgoznak. Mivel jelen kötet elsősorban gyakorlati alkalmazásra igyekszik felkészíteni, a következő oldalakon bemutatandó módszertani megfontolások a kognitív térképezés kezdeteire, azaz Lynch, Downs és Gould munkáira vezethetők vissza.

Adatgyűjtés és adatfeldolgozás

Mint korábban utaltunk rá, napjainkban még a mentális térképezés módszertani alapjai is kidolgozás alatt állnak, aminek több oka is van. Egyrészt az interdiszciplináris jelleg tág teret enged a módszertani kísérletezéseknek; negatív megfogalmazásban ez azt jelenti, hogy nincs olyan egységes elméleti keret, amelyhez igazodhatna a módszertan. Másrészt, az elméleti keretek gyakori és nagy fordulatai (például *statikus* helyett *konstruktivista* szemlélet) miatt a kialakuló módszertan nem tud zökkenőmentesen építkezni a korábbi eredményekre. Harmadrészt arról se feledkezzünk meg, hogy a számítógépes támogatás feltételei – amelyek más tudományterületeken is gyors módszertani eróziót okoztak – a térképjellegű adatok esetében viszonylag későn jelentek meg. A térképek és térre vonatkozó információk jellegzetesen kép jellegű anyagok, márpedig nagy tömegű képet adatbázisszerűen kezelni csak a legkorszerűbb számítógépeken lehet.

A folyó alkalmazott kutatások többsége – a korai kognitív elméletek nyomán – feltételezi, hogy a mentális térkép egy létező dolog, a fejekben található, és a kutató feladata, hogy ezt feltárja, feltérképezze. Nem eldöntött viszont, hogy ehhez kvalitatív vagy kvantitatív adatgyűjtés és feldolgozás célravezető-e, illetve hogy miként dolgozzuk fel a térre vonatkozó információt, és miként kapcsoljuk azt egybe a nem-tér jellegű adatokkal. A következőkben a gyakorlatban folyó alkalmazott kutatásokat az *adatgyűjtés* szempontjából csoportosítjuk, hozzátevé, hogy az adatgyűjtési technika többnyire meghatározza az adatfeldolgozás és az interpretáció módszereit is. A csoportosítás – szerkesztési megfontolásból – nagymértékben egyszerűsít, és számos további módszert, technikát még utalás szintjén sem említ. Ezek megismeréséhez az elméleti keretekben javasolt néhány

---

Publishers, László Ervin, I. Masulli, Robert Artigiani és Csányi Vilmos (szerk.) 1993: *The Evolution of Cognitive Maps: New Paradigms for the 21st Century*. New York: Gordon and Breach.

164 TELEPÜLÉSKUTATÁS

újabb angol nyelvű kézikönyvet és szöveggyűjteményt, illetve, gyorsan fejlődő módszertanról lévén szó, az ajánlott irodalmak között internetes oldalakat javasolunk az olvasónak megtekintésre.

A mentális térképezés leggyakoribb adatgyűjtési technika típusai:

- tisztán kvantitatív jellegű adatfelvétel;
- tisztán kvalitatív, nem rajzoltató adatgyűjtés és feldolgozás;
- szabad térképrajzoltatáson alapuló adatfelvételek;
- standardításra törekvő térképrajzoltatás;
- kész (tér)képekből kiinduló adatfelvételek.

A kvantitatív adatok földrajzi helyek szerinti megoszlása nem mentális térkép jellegű kérdés – a témával kapcsolatban lásd *keretes írásukat*. A tisztán kvantitatív, közvélemény-kutatás jellegű adatfelvételek nem vállalkozhatnak olyan „puha” adatok felderítésére, mint a mentális térkép elemei, vagy a kognitív konstrukciós folyamatok. A kérdőívek elsősorban arra alkalmasak, hogy bizonyos objektívnek tekintett térelemek *ismertségét* mérik, vagy a megkérdezett *viszonyulását* helyezték el egy ordinális skálán. *Csernák Boldizsár* kutatásának egy fejezete például (a szöveggyűjtemény jelen fejezethez kapcsolódó blokkjában) kérdőíves adatfelvétel alapján készült: menekülttáborok lakóitól kérdezték, hogy ismerik-e Magyarország bizonyos városait. A válaszok alapján becsülhető volt a menekültek Magyarország-térképe, és ez alapján az, hogy könnyebb vagy nehezebb lenne részükre a beilleszkedés Magyarországon.

Van, ami mentális térkép, és van, ami nem

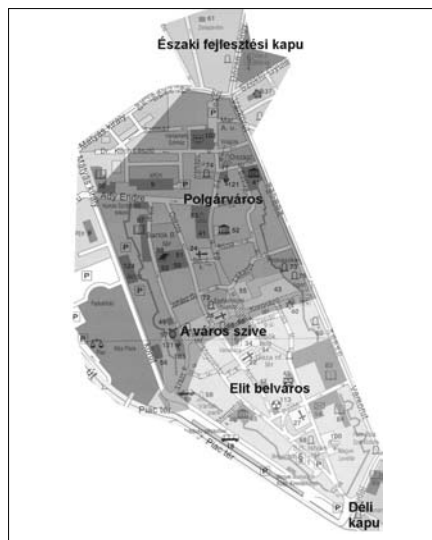
Építészeti-várostartó-történeti „karakteres övezetek”, illetve analitikus adatok
térbeli megoszlásának térképi ábrázolása

Településtervező munka során a tervező – akinek feladata az egyes területek funkciójának hosszú időtávra szóló tervezése – gyakran igyekszik a terepbejárás során megállapítani az egyes városrészek „karakteres övezeteit”, különböző szempontok alapján, mint például az épületállomány állaga, az épületek stílusa, vagy az ott élők anyagi helyzete. Az ilyen felmé-

rések sokszor lehetnek nagyon hasznosak – csak éppen nem nevezhetők mentális térképezésnek. Akkor lenne mentális térképezés, ha az adatgyűjtés nem az olyan, objektívnek tekintett adatokból indulna ki, mint az épületek külső képe vagy a lakosság főbb adatai, hanem az ott élők szubjektív térérzékeléséből. A terepbejárás során szerzett benyomásokra alapozott kép

egyébként leginkább a tervező mentális térképének tekinthető, amely azonban nem biztos, hogy hasonlít az ott élő emberek mentális térképére. Példaként a TeTT *Települési és Térségi Tervező* Consult Kft. egyik – 2002-ben, a székesfehérvári önkormányzat részére végzett – munkájából mutatunk be egy térképet.

Székesfehérvár-Belváros karakteres övezetei, 2002. (Terepbejárás, továbbá építész tervezőkkel, műemléki szakemberekkel és helytörténészekkel folytatott konzultációk alapján.)

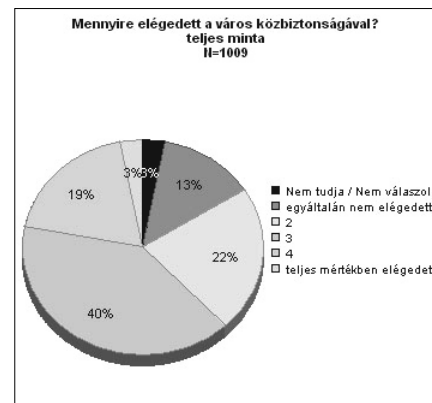

Az előzőtől egészen eltérő, de szintén nem mentális térkép jellegű megközelítés, amikor – különböző céllal – ingatlanárakat, demográfiai vagy jövedelmi viszonyokat elemeznek és ábrázolnak területi alapon. Gyakori félreértés, de a közvélemény térbeli megoszlását tükröző térképek sem mentális térképek.

Az eredmények grafikai ábrázolása során többféleképpen köthetjük össze a statisztikai adatokat és a térképet. Például oszlopdigramákat rajzolhatunk bizonyos területi egységekre, vagy a szintvonalakhoz hasonlóan jelölhetjük bizonyos változók magasabb vagy alacsonyabb értékét. Az adatok térbeli megoszlásának kezelésére speciális programcsomagok készültek; a legismertebb talán a *MapInfo*.

Például a *Magyar Gallup Intézet* 2001-ben a Városi Információs Rendszerek™ projekt keretében – egyebek közt – Kaposvár lakóinak közbiztonság-érzetét vizsgálta, reprezentatív kérdőíves adatfelvétel alapján (forrás: <http://varos.gallup.hu>).

Mennyire elégedett a város közbiztonságával? (5 fokú skála)

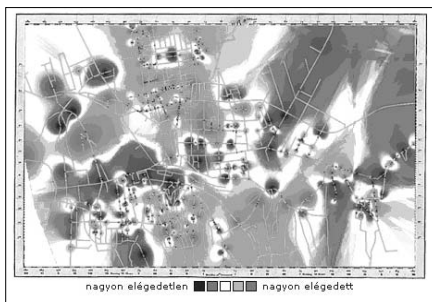

Az eredményeket a válaszadó lakhelye alapján térképen ábrázolták, a szintvonalakhoz hasonló jelöléssel. Ez a kutatás azért nem mentális tér-

166 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Ez a kutatás azért nem mentális térképezés, mert nem a térre vonatkozó tudattartalmakat kutatta, hanem a teret objektíven adottnak tekintve a vélemények (azaz nem tér-jellegű információk) térbeli eloszlását elemezte és ábrázolta. Az információ ettől függetlenül persze hasznos a településen élők számára, és az interpretáció módja is adekvát.

Kaposvár közbiztonsággal való elégedettségi térképe

A térkép – a honlapon található magyarázat szerint – *geokódoltan* ábrázolja a válaszokat, azaz a térképet az egyedi válaszok térben interpolált átlagainak megfelelően színezték. Az eredmények relatívák, vagyis a közbiztonság-dimenzió átlagához képesti elégedettséget mutat-

ják. Az ábrán a vörös szín a legerősebb 10%-nak megfelelő, azaz legbiztonságosabbnak tekintett területeket mutatja, a zöldesbarna az alsó 10%-ot, a sárga az átlaghoz közeli biztonságérzetet nyújtó területeket ábrázolja.

Közvélemény-kutatási vagy más statisztikai adatok térbeli megoszlásának bemutatása tehát önmagában még nem mentális térképezés. Ha viszont a kutatás különböző mentális terek megítélésére vonatkozik, az még akkor is mentális térképezésnek tekinthető, ha az eredményeket nem ábrázolják térkép formában, vagy a kutatás eltekint a mentális terek határainak, útvonalainak stb. felderítésétől. A közvélemény-kutatási adatok térbeli megoszlását tükröző térképeket egyébként a földrajztudományban *véleményföldrajznak* nevezik. A bemutatott kutatás például akkor lett volna vélemény-földrajzi jellegű, ha az embereket az egyes városrészek közbiztonságáról kérdezik, és a válaszokat nem a válaszadó lakhelye, hanem az egyes városrészekre vonatkozó értékek szerint összesítik.

Más kutatások tisztán kvalitatív jellegű adatgyűjtést és feldolgozást követnek. *Bíró A. Zoltán* és szerzőtársai antropológiai tanulmánya például Korond mentális térképét egyetlen család odavetett megjegyzései alapján vázolja fel. A résztvevő megfigyelés közben gyűjtött tapasztalat eredményét a kutató minden további adatfeldolgozás nélkül, a helyi értelmezés megőrzésére törekedve interpretálta.

A kvalitatív adatgyűjtési technikák egy sajátos típusa a *térképrajzoltatás*, amely egyúttal a mentális térképezés első eredeti adatgyűjtési technikája. A legáltalánosabb eljárás szerint az interjúalannal egy üres papírlapra rajzoltatjuk a kiválasztott mentális tér térképét, ami lehet egy település, egy térség vagy egy településrész is. Ezt a technikát alkalmazta Stanley Milgram párizsi kutatásai alkalmával (lásd *keretes írásunkat* néhány oldallal korábban), illetve a szöveggyűjteményben található kutatások közül így készült el a menekülttáborok, Gencs és Eger mentális térképe. Gyakori, de nem törvényszerű, hogy a térképrajzoltatást más adatgyűjtési technikák, interjúsorozat vagy kérdőívezés egészíti ki, mint a fenti példákban is. (A térképrajzoltatás és a többi adatgyűjtési technika alkalmazásáról a *módszertani ábécé* 2. és 3. pontjában is szó esik még.)

A *kötetlen felidőzés*-elvű, fehér papírlappal induló térképrajzoltatás hátránya, hogy az eredmények nagymértékben különbözhetnek egymástól, és így nagyon nehéz kvantitatív módon értelmezni. 2003-ban Bonchidán²⁶ végzett terepmunkánk alkalmával például a település térképét szeretnénk volna megrajzoltatni, ám a részt vevő hallgatók meglepődve tapasztalták, hogy míg valaki a környékbeli tanyákat és szomszédos falvakat is felvázolta, addig mások csak a saját falurészüket, sőt olyan is volt, aki csak a saját házát rajzolta le a kacsasúszatóval és az állatokkal. Valójában a térképrajzolás-technikánál az egymástól eltérő megfontolások egészen természeteseek, éppen ezért értelmezésükhöz, feldolgozásukhoz elengedhetetlen a kutató személye. A kutató nélkülözhetetlensége viszont gátat szab az adatfeldolgozásnak; a Milgram által készített 218 darab térkép például valószínűleg a határán jár annak az információmennyiségnek, amit egy ember még képes fejben megjegyezni.

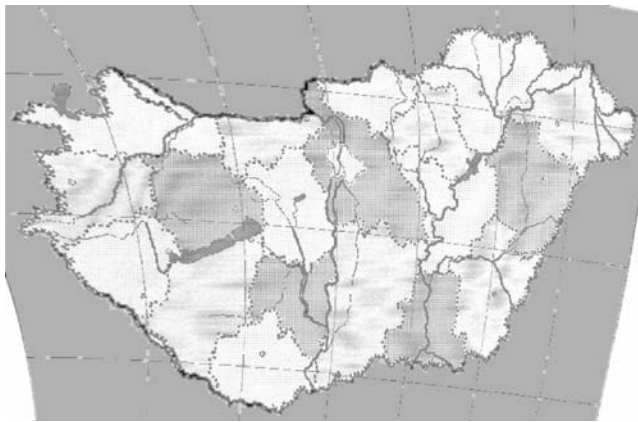
Nagyobb mennyiségű rajzolt térkép adatainak feldolgozásához a térképeknek jobban kell hasonlítaniuk egymáshoz, ezért az adatfelvétel (rajzoltatás) során bizonyos elemeket standard módon kell végezni. Számtalan módszertani kísérlet és próbálkozás folyik napjainkban is ezen a területen, ezek áttekintésre nem vállalkozhatunk, inkább néhány jellemző irányt mutatunk be. Az egyik megoldás az, hogy szóban, instrukció jelleggel meghatározzuk, mit kívánunk látni a rajzon (például *a település* térképét), és az ettől eltérő szemléletet (például amely a környező falvakat, tanyákat is idesorolja) nem vesszük figyelembe. Egy másik lehetséges út az, ha a rajzolás szempontjainak a számát csökkentjük, azaz külön-

²⁶ 2004: Első kutatási jelentés a bonchidai falukutatásról, *WEB* (13: 25–33.). A kolozsvári Max Weber Szakkollégium lapja. A kutatás a szegedi, a budapesti közgazdaságtudományi és a kolozsvári Babes-Bolyai egyetem együttműködésében folytatódik. Az eredmények a Közgáz Gazdaságantropológia Központ honlapján megtekinthetők: www.uni-corvinus.hu/antropologia/bonchida.

168 TELEPÜLÉSKUTATÁS

külön rajzoltatunk térképeket például az iránypontok és az útvonalak feltüntetésére. Egy harmadik eljárás, hogy a rajzoltatást nem fehér lappal kezdjük, hanem már szerepelnek rajta bizonyos térképelemek (a kérdéses tér határai, iránypontok, körvonalak, útvonalak stb.), és a térkép rajzolója ezeket figyelembe véve készíti el a rajzát. Ilyenkor az instrukciók többnyire szükségtelenek, mert a papíron berajzolt határtól vagy útvonalaktól a megkérdezett úgysem tud eltekinteni. Bajmócy Péter és Kiss János²⁷ kutatásában például a résztvevőknek egy üres Magyarország kontúrtérképére kellett a lehető legtöbb települést bejelölni, megadott idő alatt. Az adatfeldolgozás során a kutatók a bejelölések számából és a pontosságából vontak le következtetéseket.

A *kötetlen felidőzés* jelleg megőrzését és a standarditás megteremtését egy szerre célozza Lisa Brinkmann és Garamhegyi Ábel²⁸ (1994) „cél táblás” eljárása. Az interjúalanyok egy üres papírlapot kapnak, közepén egy ponttal. A pont egy ismert objektum; Garamhegyi Ábel, Kádár Enéh és Sümegi Zoltán egyik hazai kutatásában például ez a pont Szegedet jelentette. Ezután a megkérdezetteknek a papírlapra más településeket kellett bejelölniük, ügyelve a földrajzi irányra és távolságra. Az adatfeldolgozás során a valóságos távolságtól mért eltéréseket számítógépen vektorosan összesítik, így megrajzolható a megkérdezetteknek az a közös mentális térképe, amely a távolságbecslések torzításait tükrözi.

6.3. ábra.
Alföldi lakóhelyű egyetemisták
mentális térképe Magyarországról.
Garamhegyi Ábel, Kádár Enéh
és Sümegi Zoltán kutatása
(kézirát)

²⁷ Bajmócy Péter és Kiss János 1996: Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. *Tér és Társadalom*, 1996/2.

²⁸ Brinkmann, Lisa és Garamhegyi Ábel 1994: *How close, how far? Distance perception report*. Groningen: GIRUGTEN. (Garamhegyi Ábel egyik alkalmazott kutatása, amely ugyanezen eljárás alapján készült, a szöveggyűjtemény jelen fejezethez kapcsolódó blokkjában olvasható.)

Kész *térképekből* vagy *fényképekből kiindulva* is felderíthetők mentális térképek. A térképmásolatok árajzoltatása szinte egyidős a *free recall* jellegű, azaz üres papírra rajzoltató technikával. A térképekből vagy légi fotókból kiinduló megközelítések különösen ajánlhatók akkor, ha nem magukra a mentális terekre, hanem a hozzájuk fűződő asszociációkra vagyunk kíváncsiak, vagy az egyes mentális terek határait szeretnénk meghatározni, vagy a szabadabb jellegű adatgyűjtés „fehér foltjairól” szeretnénk megtudni valamit. A szöveggyűjteményben ismertetett tanulmányok közül Cece és Telki esetében egy előzetes interjúsorozat és résztvevő megfigyelés után térképmásolat alapú rajzoltatást végeztünk.

A különböző képek, jellemzően fényképek által kiváltott reakciók és/vagy asszociációk értékelése szintén korán ismertté vált; többek közt – mint korábban *keretes írásunkban* utaltunk rá – Milgram is használta ezt a technikát Párizs egyes pontjai ismertségének vizsgálatára. A fényképek által kiváltott asszociációk lehetőséget teremtenek a tudati folyamatok konstruktivista szemléletű (például a kognitív kollázsok elképzelésén alapuló) feltárására és elemzésére is.

Egy kutatás során számos további módszertani jellegű kérdést kell végiggondolni, ezek közül csak néhányat érintünk röviden.

Nincs általános recept arra nézve, hogy kvalitatív vagy kvantitatív adatgyűjtés-e a leginkább célravezető. Településkutatás során a mentális térképek vizsgálatakor is általában abból érdemes kiindulni, hogy nem ismerjük a valóságot, nem tudjuk, hogy helyben milyen mentális térképek érvényesek. A mentális térkép kategóriáinak megállapítása kétségkívül kvalitatív munkarész, jellemző módszere a szabad asszociációs térképrajzoltatás és a strukturálatlan interjú. Később, amikor már konkrét kérdésekre keressük a választ, például az egyes mentálistér-elnevezések vagy -iránypontok ismertségére vagyunk kíváncsiak, az pedig jellegzetesen kvantitatív feladat.

Éppen feltáró jellege miatt a mentális térkép rajzoltatás elsősorban a kutatás kezdeti szakaszában használható. A megszerzett helyismeretet jól hasznosíthatjuk a kutatás többi szakaszában, és fontos magyarázó faktor lehet más kutatási kérdések vizsgálatakor. A szöveggyűjteményben található egyik írásban például Kőszeg ingatlanpiaca kerül bemutatásra a mentális térkép kategóriái szerint.

A mentális térkép elmeinek gyűjtését azért is érdemes a kutatás elején végezni, mert – mint a szöveggyűjtemény több írása kiemeli – egy viszonylag *könnyen végezhető* interjútechnikáról van szó. Az emberek általában büszkéek a helyismeretükre, szívesen válaszolnak a lakókörnyezetükre vonatkozó kérdésekre. Az interjúszituáció nem igényel magyarázatot: a kutató hitelesen alakíthatja az arra járó idegen szerepét, hiszen valóban az.

A rajzolás segít a kulturális különbségek áthidalásában – ezzel kapcsolatban érdemes elolvasni szöveggyűjteményünkben Csernák Boldizsár tanulmányrészletét a menekülttáborokban végzett kutatások tapasztalatairól.

170 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Sokszor okoz gondot a térre vonatkozó információk, elsősorban a rajzoltatás eredményeinek adatbázisba szerkesztése és elemzése. Ezen a téren bevett gyakorlatról nem, inkább csak kísérletekről beszélhetünk, annak ellenére, hogy a vektoros adatok statisztikai programcsomagokkal és a térképészeti eszközökkel egyaránt feldolgozhatók. A módszertani nehézségek miatt a gyakorlatban a térkép és kép jellegű adatokat legtöbbször kvalitatív módon gyűjtjük, és fejben dolgozzuk fel, a többi adat feldolgozását pedig kvantitatív adagyűjtéssel, amely „hagyományos” statisztikai programcsomagokkal történik.

Végül, megfontolandó, hogy miként adjuk közzé az eredményeket. Vannak ugyan programcsomagok analitikus adatok térképi megjelenítésére, de ezek egyelőre rugalmatlanok a térképszerkesztésben, legalábbis ahhoz képest, amit a mentális térkép adatainak feldolgozása megkövetelne. Ha az adatgyűjtés és adatfeldolgozás során is elvált a kvalitatív és kvantitatív munkarész, akkor ugyancsak elválik az interpretáció során is; a gyakorlatban a térképek elsősorban a kutató mentális térképét tükrözik, amely a kutatás kvalitatív szakasza alapján alakult ki, a kvantitatív szakasz adatai pedig diagramok és táblázatok formájában kerülhetnek bemutatásra.

Etikai kérdések

A mentális térképek felderítése során a kutató *bizalmas* információk birtokába jut; az eredmények interpretálásakor a bizalom megőrzésének és az ezzel összefüggő etikai megfontolásoknak fontosabb szerepe van, mint annak, hogy az eredmények könnyen értelmezhetőek legyenek. Az alapelv az, hogy csak olyan dolgot szabad közzétenni, amelyet a megkérdezettek is nyilvánosságra hoznának magukról.

Módszertani problémának tűnhet, de etikai alapról válaszolható meg az a kérdés, hogy az adatgyűjtés során miről gyűjtsünk adatot: a megkérdezett *saját* mentális környezetéről, vagy *bármely* másik, esetleg az *összes* többi térre vonatkozóan. Ha például a szegregáció jelenségét szeretnénk körüljárni a helyi mentális térkép alapján, akkor érdemes lehet egy interjúban végigkérdezni, hogy az egyes településrészek lakói a megkérdezett szerint milyen jövedelmi helyzetűek. A kérdések egyetlen mentális térre is irányulhatnak, ez esetben az eredmények azt mutatják, hogy a többi városrész lakói miként vélekednek a kérdéses területről. A harmadik megközelítésben egy városrész lakóinak önmagukról alkotott véleményét kérdezzük. Nem szükséges fejtegetni, hogy mindhárom megközelítésnek lehet értelme. Etikai szempontból azonban megengedhetetlen, hogy olyan képet mutassunk be emberekről, amelyet ők nem osztanának magukról.

A külső megítélés általában más, mint a belső, és az ott élők szempontjából csak a belső megítélés számít érvényesnek, elfogadhatónak; éppen ezért egy városrészre vonatkozó kognitív tudattartalmak interpretációjakor csak a saját lakói által adott válaszokat vehetjük figyelembe. A kutatás során természetesen feltehetünk más területre vonatkozó kérdéseket, és a válaszok a kutatónak fontosak lehetnek, de a „külső” megítélés közzétételétől többnyire tartózkodni kell. A gyakorlatban egyébként általában nem marad idő és energia arra, hogy a fontosabb kérdéseket valamennyi mentális térre vonatkozóan végigkérdezzük, ezért az az elv, hogy az interjúalanyokat elsősorban a saját városrészükről kérdezzük, viszonylag egyszerűen betartható.

Egy másik fontos kérdés a gyűjtött adatok bizalmas kezelésére vonatkozik. Az információk bizalmas kezelése természetesen valamennyi adatgyűjtési technika esetében fontos, de a mentális térkép rajzoltatás esetében a szokásosnál is nagyobb elővigyázatosságot igényel. Mindenki látott már kézzel rajzolt térképvázlatot, de aki nem tud ilyent felidézni, az lapozzon vissza a Párizs pszichológiai térképeit bemutató *keretes íráshoz*. A 33 éves hentes térképére tekintve nem igényel további magyarázatot, hogy az ákombákom rajzok, tele szubjektív térképelemekkel és olyan „szarvashibákkal”, mint például a folyókanyarulat elvétele, egy kívülálló számára humoros, sőt, nevetséges dolog. Ha egy ilyen rajz visszakerül a válaszadó természetes közegébe, akkor az ismerősei és az ismeretlenek is rajta fognak nevetni – ami egyrészt megbocsáthatatlan hiba, másrészt pedig a megromló viszony miatt lehetetlenné teszi a kutatás folytatását. A kutató természetesen nem a nevetségességet, hanem a kiolvasható információt látja a térképben. Aki mentális térképekkel foglalkozik, tudja, hogy nincsenek „szarvashibák”, sőt még kisebb hibák sem, hanem csak különböző térérzékelések vannak, amelyek mindegyike „helyes”, függetlenül attól, hogy mennyire felel meg az objektíven mérhető térképadatoknak. A vizsgált helyszínen élő emberek azonban mindezt nem feltétlenül tudják, ezért ügyelni kell arra, hogy a rajzok semmilyen formában ne juthassanak vissza az eredeti helyszínre. Éppen ezért egy tanulmányban vagy egy publikációkban nem megengedhető – Milgram példájára – eredeti rajzokat is bemutatni illusztráció gyanánt, mert kis országban élünk, ahol a publikált eredmények még akkor is eljutnak a válaszadókhoz, ha elmulasztottuk volna személyesen kézbesíteni nekik.

Mentális térkép szerkesztése alkalmazott településkutatás során

Egy rendezési terv készítésekor felpezsdül az élet az egyébként fárasztó hivatali munkát végző önkormányzatokban. Beszédtéma lesz a település új szabályozása és az is, hogy milyen most valójában. Olyan kérdésről van szó, amelyhez „mindenki ért”, hiszen saját lakókörnyezetéről, településéről mindenkinek van saját véleménye.

Mentális térkép gyűjtése és szerkesztése önkormányzati, megyei vagy regionális koncepciók vagy fejlesztési tervek előtanulmányaként javasolt, de használható demográfiai vizsgálatok kiegészítésére vagy gazdasági jelentések, riportok kiegészítésére is. A helyi kifejezéseken és a helyi közös tudáson alapuló mentális térkép kategóriák pontosan tükrözik a helyi viszonyokat, és ezért jó kiindulási alapot jelenthetnek a további kutatásokhoz.

Annak ellenére, hogy a települések rendezési tervének elkészítéséhez elsősorban a helyben élők saját településükről alkotott képét kellene megismerni, a megrendelő önkormányzatok mégsem szoktak mentális térképeket szerkesztetni. Ennek két oka van: az egyik, hogy a képviselőknek maguknak is nagyon határozott képük van saját településükről, és ezért nehéz elhinniük, hogy más emberek ugyanezt eltérően látják. A másik ok az, hogy a gyakorlati alkalmazási lehetőségeket egyelőre kevesen ismerik.

A bevett gyakorlat szerint az önkormányzat vezetői fejből, tapasztalatból szokták felvázolni a tervező számára a település helyzetét, a koncepcióval és a rendezési tervvel kapcsolatos főbb elvárásokat. Ezzel a gyakorlattal az a baj, hogy a tervezett szabályozás végül nem a település többségének, hanem csupán az önkormányzat vezető elitjének mentális térképét fogja tükrözni.

Annak ellenére, hogy a mentális térképezés már hosszú évek óta elfogadott diszciplína Magyarországon, gyakorlati felhasználására kevés példa született. A szöveggyűjtemény idekapcsolódó fejezetébe ezekből válogattunk néhány írást. A bemutatott kutatások többsége olyan alkalmazott kutatás, amelyek eredményei további elemzések kiindulópontjául szolgáltak – a szerkesztett szövegek röviden utalnak a kutatási eredmények későbbi hasznosítására is.

Mentálistérkép-szerkesztő ábécé

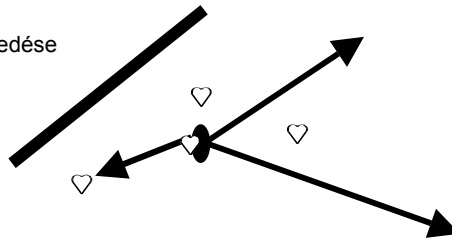
Mint erre korábban utaltunk, az alkalmazott kutatások általában nem a legújabb, hanem a már jól beváltak tekintett elméleti alapokra építenek. A mentálistérkép-szerkesztő útmutatót elsősorban Kevin Lynch (1960), Downs és Stea (1977) illetve saját tapasztalataim alapján készítettem.

1. Az adatgyűjtés megtervezése

A mentális térképek feltárása közben, bármilyen adatgyűjtési technikát alkalmazunk is, elsősorban a gyűjtendő adatokra kell tekintettel lenni. Kétféle adatot gyűjtünk: *térre vonatkozó* információkat, illetve a megkérdezett véleményét tükröző *analitikus adatokat*.

A *térre vonatkozó* adatok, Kevin Lynch (1960) áttekintése nyomán, ötfélék lehetnek:

- mentális terek neve és kiterjedése
- törésvonalak, határok
- tájékozódási pontok
- útvonalak
- csomópontok

A megkérdezett véleményét tükröző adatok a mindenkori kutatási kérdéseknek megfelelően különbözőek lehetnek, általában a következőket szokták gyűjteni:

- a mentális térkép elemeinek ismertsége;
- terekre vonatkozó tudáselemek: vélemények, sztereotípiák;
- a megkérdezettre vonatkozó adatok.

Bár a kifejezések magukért beszélnek, néhány szóban felvázoljuk, melyik mire vonatkozik.

A mentális terek *neve* az egyes településeken a településrészek nevét jelenti. Általában azt mondhatjuk, hogy az a földrajzi egység nevezhető mentális térnek, amelynek van neve, és a saját nevére hivatkozva tudnak róla beszélni és gondolkodni az emberek. Ha egy bármilyen szempontból (például építészeti megoldásai miatt) különlegesnek tűnő helyet az emberek nem tudnak megnevezni, akkor az nem önálló mentális tér. A mentális terek nevének felderítéséhez némi előzetes ismeretre van szükség. Tudni kell, hogy milyen településrészekben gondolkodnak a helybeliek. Például városok esetében ne tekintsük kézenfekvőnek, hogy *városrészek* után kell érdeklődnünk: lehet, hogy az emberek például *környékben*, *negyedben* vagy *kerületben* gondolkodnak, és előfordul, hogy egyszerre több, egymást átfedő/tartalmazó kategóriát is használnak. A helybéli térelnevezési stratégiák gyakran nem esnek egybe a „hivatalos” geográfiai vagy közigazgatási nevezéktannal: sok településrésznek van gúny- vagy beceneve,

174 TELEPÜLÉSKUTATÁS

esetleg „őshonos” vagy „népi” neve, amelyekkel nem találkozhatunk a település térképein. A kérdéseinkre akkor kapunk érvényes választ, ha úgy fogalmazzuk meg a térneveket, ahogy helyben beszélnek róluk (tehát az *émikus* kategóriák használata javasolt).

A mentális terek *kiterjedése* többnyire bizonytalan: jellemző, hogy egy-egy környék vagy városrész jellegzetes helyeit, főbb pontjait tudják csak megnevezni a megkérdezettek, de a határai elmosódnak, egybefolynak a következő mentális térrel, vagy a megkérdezett számára ismeretlen „fehér folttal”.

Bizonyos esetekben viszont a határ világos és félreérthetetlen: nem szükséges bizonygatni például, hogy Pest és Buda határa a Duna, vagy hogy Szeged városa határa az árvízvédelmi körgát. Az ilyen világos és félreérthetetlen határokat nevezzük *törésvonalaknak*. Jellemzően egy mentális teret néhány oldalról törésvonalak, más oldalokról bizonytalan kiterjedésű, puha határvonalak vesznek körül. Fontos megjegyezni, hogy míg a tervezők szeretik a határokat az utcák, főutak nyomvonalán meghúzni, a mentális térképek épp ellenkezőleg vannak ezzel: az utca alapvetően nem határ, hanem egy közösségi tér, amelynek két oldala szervesen összetartozó dolog. Egy budapesti példával élve, a Király utca ugyan közigazgatási határ, viszont egyetlen mentális tér. Az utcák közösségi tér szerepére utal az *utca* szó régi magyar megfelelője, a *köz*, amely egyébként ma már csak poros falusi mellékutca értelemben használatos a magyar nyelvben.

Az egyes mentális tereken különböző tereptárgyak (*landmarks*) találhatóak, amelyek iránypontként, tájékozódási pontként szolgálnak a mindennapi térhasználat során. A tájékozódási pontok lehetnek a kívülálló szemével is fontos helyek, de nem feltétlenül azok; a kolozsvári fiatalok esti találkozóhelye például a „*lő farkánál*”, azaz Mátyás király lovasszobra mögött van, a budapesti Moszkva téren pedig az „*óra alatt*”, amely óra pedig nem egy különösebben jeles alkotás. Nem gyakori, de előfordul, hogy az adott mentális térre jellemző tájékozódási pont kívül esik a mentális tér határán: például Pécs egészének, illetve egyes városrészeinek is egyfajta jelképe, *tájékozódási pontja* a város határán kívül álló, de a városból jól látható adótorony.

Az egyes mentális tereken belül bejárható *útvonalak* kapcsán mutatkozik meg legfeltűnőbb módon a helyismeret jelentősége. Jellemző, hogy egy területen az idegen a *legnyilvánvalóbb*, a helybeli pedig a *legrövidebb* útvonalakat használja, azaz végső soron egészen másként közlekednek. Ha egy településtervező idegenként tekint a területre, akkor csak a fő útvonalak fejlesztését fogja erőltetni, hiszen nem ismerheti a helyi rejtékutakat, lerövidítéseket (*shortcut*). Az útvonalak különbözhetnek az egyes közlekedési eszközök szerint; gyakori például, hogy az emberek autóval, biciklivel vagy gyalog nem a tömegközlekedés nyomvonalain haladnak. Jellemző, hogy az egyes közlekedéstípusok nem nagyon szeretik egymás közelségét: az országúti kerékpározás, vagy a kerék-

páros és gyalogos útvonalak olyan kényszermegoldások, amelyek folyamatosan konfliktust termelnek a gyalogosok, a kerékpárosok és az autósok között.

A csomópontok ott találhatóak, ahol az egyes útvonalak összefutnak. Felderítése kevésbé kézenfekvő, mint az útvonalaké, mert az emberek sokszor nem csomópontként használják, hanem keresztülutaznak rajta. Néhány csomópont – de nem az összes – olyan fontos szerepet játszhat a mentális térképeken, hogy önálló nevet kap, csakúgy, mint a városi terek. Ilyen például Budapesten az *Astoria*, az *Élessarok* Kőbányán, vagy az „*Elág*” Rákoskeresztúron.

A mentális térképnevezések, tájékozódási pontok stb. *ismertségét*, illetve a *terekre vonatkozó egyéb* tudati elemeket (például a környékre és lakóira vonatkozó véleményeket, sztereotípiákat) a közvélemény-kutatásokhoz hasonló módszerrel gyűjthetjük és dolgozhatjuk fel.

A *megkérdezettre vonatkozó* adat (például: a megkérdezett neme, kora, iskolai végzettsége stb.), bár fontos információt hordoz, nem mentálistérkép-jellegű adat.

2. Adatgyűjtő kérdéssor

A mentális térkép elemeit körültekintő módon lehet térhasználat közben, *részvevő megfigyeléssel* gyűjteni, ez azonban hosszadalmas eljárás, ezért alkalmazott kutatás során ritkán alkalmazzák. A *térkép-prajzoltatás* és *interjúkészítés* a hetvenes évek óta bevett módszer a mentális térképezés során, a kérdőíveket azonban csak később kezdték el használni az adatgyűjtés során. Ennek az az oka, hogy a hagyományos kérdőív-technika – rugalmatlansága miatt – nem tudja a mentális terek finom kategóriáit a terephez illeszkedő módon kérdezni, és az adatfelvétel eredményei nehezen vagy rosszul értelmezhetőek. A mentális térképezés jellegzetesen olyan téma, amelyet az előző fejezetben bemutatott „*rugalmas kérdőívvel*” érdemes vizsgálni. Ez a pont a kérdőív kérdéseinek összeállításához igyekszik segítséget nyújtani. A javasolt kérdéssor a strukturált interjú vázlatoként is felfogható.

Mivel elsősorban az előző pontban említett öt elemre (azaz a mentális terek elnevezésére, hatáira, tájékozódási pontokra, útvonalakra és csomópontokra), továbbá az adott kutatás szempontjából fontosnak mutató ismertségi illetve közvélemény jellegű adatokra vagyunk kíváncsiak, az interjúvázlatnak vagy kérdéssornak ezekre kell rákérdeznie. A következőkben egy javasolt kérdőív-vázlatot mutatunk be; felhívjuk az olvasó figyelmét, hogy még ezt a *rugalmas* jellegű kérdőív-vázlatot is minden egyes település, minden kutatás esetében többé-kevésbé a terephez kell igazítani.

176 TELEPÜLÉSKUTATÁS

Javasolt mentális térkép adatgyűjtő kérdéssor:

- *Mentális tér neve:* Ön hol lakik? (Segítő kérdés: Hogy hívják azt a városrészt, ahol Ön lakik?)
- *Törésvonalak:* Ön szerint hol a határ, azaz mi választja el ...-t a szomszédos városrészekről? (*A kipontozott rész helyére mindig az a városrész kerül, ahol a megkérdezett lakik.*)
- *Tájékozódási pontok:* Ön szerint melyek a legfontosabb tájékozódási pontok, jellegzetes épületek, karakteres helyek ...-ben?
- *Fő útvonal:* Melyek ...-ben a leginkább használt útvonalak, merre szokott Ön is járni leggyakrabban?
- *Csomópont:* Hol vannak közlekedési csomópontok ...-ben?
- *Sztereotípiák:* Ön szerint milyenek a ...-beli emberek?
- Bármilyen egyéb vizsgálati szempontra utaló kérdés: szolgáltatások, jövedelmi viszonyok, ingatlanpiac stb.

A mentális terek sajátja, hogy van nevük. Kognitív antropológusok úgy fogalmazzák, hogy attól kognitív egység a földrajzi (fizikai) tér egy darabja, hogy nevet adtunk neki, és viszont, csak akkor tudunk a földrajzi tér egy adott részére gondolni, ha szavakba is tudjuk önteni ezt a gondolatot, azaz meg tudjuk nevezni a teret. Azok a helyek, amelyeknek nincs elnevezése, nem épültek be a mentális térképbe. Éppen ezért fontos minden kutatást a szavak és kifejezések gyűjtésével kezdeni – ezek között is elsősorban a mentális terek neveinek gyűjtésével, és minél inkább irányítatlan módon.

Szerencsés esetben az „Ön hol lakik?” kérdésre a megkérdezett nem a pontos lakcímét, hanem a magára nézve érvényesnek tartott városrészt (környéket, negyedet) nevezi meg. Pontosan erre az információra van szükségünk. Általában azonban a válaszadó valamilyen „hivatalos” választ igyekszik adni, például valamilyen közigazgatási egység nevét (XXIII. kerület), vagy a pontos lakcímét (Kossuth utca 5.). Ez az eredmény számunkra fontos lehet, nem szükségtelen jelölni a kódllapon, de a megkérdezett számára érvényesnek tartott mentális tér elnevezés előcsalogatásához segítő kérdést kell feltenni, például: „Hogy hívják az Ön városrészét?”, vagy „A Kossuth utca, az melyik városrészben van?” A rugalmas kérdőív sem végtelenül rugalmas: ha az egyikféle segítő kérdés mellett döntünk, akkor célszerű ahhoz következetesen ragaszkodunk; csak azok az elemek változnak rugalmasan, hogy például a visszakérdezéskor az utca nevét értelemszerűen behelyettesítjük. Lehet több segítő kérdésünk (például jelen esetben kettő, arra számítva, hogy a konkrét lakcímet vagy valami hivatalos körzetet nevez meg a megkérdezett), de *csak* annyi segítő kérdésünk legyen a csomagban, amennyi feltétlenül szükséges, semmivel sem több.

A mentális terekben való gondolkodás nagymértékben függ attól, hogy ki mióta lakik a környéken, helyben dolgozik-e vagy sem, helyben járnak-e iskolába a gyerekei, esetleg maga is oda járt. Elképzelhető, hogy a megkérdezett nem gondolkodik más mentális térben, mint a saját lakása és annak címe. Éppen ezért a mentális terekre vonatkozó néhány segítő kérdéson túl a választ nem kell erőltetni.

Más kutatások céljaira semmiképp sem vehetjük át szó szerint az egész kérdéssort és azon belül az első kérdést; a kérdéseket a helyi közeg nyelvének megfelelően át kell alakítani. A segítő kérdés például nem tartalmazhatja a „városrész” kifejezést, ha egy faluban kérdőívezünk. Nem tartalmazhatja a „településrész” szót sem, mert azt pedig senki sehol nem használja, legfeljebb a többi szociológus. Mindenhol olyan kifejezést kell használni, amit helyben használnak: negyed, környék, szeg stb. Az is elképzelhető, hogy nincs olyan gyűjtőfogalom (*lexéma*), amelyet helyben a mi *településrész* szavunknak felelne meg, csak az egyes részeknek van neve külön-külön. A szöveggyűjtemény idekapcsolódó fejezetében például Gencs mentális térképének készítésekor ütköztünk ebbe a nehézségbe. Ilyenkor másfajta, a terephez illeszkedő segítő kérdéseket kell megfogalmazni.

Az ötödik fejezetben utaltunk arra, hogy rugalmas kérdőív nem jelent módszertani „puhaságot”. Jelen esetben például a gyűjtendő adatok köre „kemény” információ, igaz, csak nominális skálán értékelhető. A mentális terek, iránypontok stb. nevei nem egy végtelen sokaság. Bár látszólag nyílt kérdést teszünk fel, az adatrögzítés a kódra a zárt kérdésekhez hasonlóan történik: az időközben kiderülő mentális térképelemeket a kérdőívezés egy adott pillanatában összesítjük, kódszámmal látjuk el, és a továbbiakban csak a kódokat rögzítjük. Ha új elem bukkan fel – aminek nem nagy a valószínűsége – akkor azt egyelőre betűvel célszerű rögzíteni, a kérdőívezés végén majd az is kódot kap. A kód alapján készíthetünk statisztikát például a mintabeliek térbeli megoszlásáról, egyes mentális tereken belüli tájékozódási pontok ismertségéről stb.

Kevesebb magyarázatot igényel, hogy a kérdőív rugalmas jellege hogyan növeli az érvényességet. Épp azért van szükség a rugalmas kérdőívre, hogy a válaszadó szavait használva, a megkérdezett számára otthonos módon folytassuk le a kérdőívezést. Egy előre eltervezett és a *városrész* gyűjtőfogalmat standardizáló kérdés (például: „Milyen a lakossági szolgáltatások színvonala az Ön kerületében?”) strukturálja, irányítja a megkérdezett gondolkodását; ráerőltet a megkérdezettre egy olyan városrész-koncepciót, amelyet ő esetleg nem is tart érvényesnek. Nem tudjuk, hogy a válasz valóban a kerületre vonatkozik-e, vagy annak egy kisebb részére, ahol ő él, esetleg az egész városra, vagy kerülethatártól függetlenül bármire, amit magára nézve érvényesnek tart. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy válaszuk érvényessége gyenge, mert a szolgáltatások

178 TELEPÜLÉSKUTATÁS

színvonalának érzékelése általában nem áll meg a kerülethatároknál. Az ilyen *tereptávoli* módon fogalmazott és standard módon kezelt (azaz rugalmatlan) kérdés annyit ér, mintha az illető véleményét általában a szolgáltatások színvonaláról kérdeznénk, földrajzi kötöttségek nélkül, majd a választ területi megoszlás alapján értékelnénk. Tegyük hozzá, hogy az (egyébként valós kutatásból merített) példa „lakossági szolgáltatás” fogalma sem *terepközeli* kifejezés, azaz nem a település lakói, hanem e kérdőív tervezői tudnának válaszolni a kérdésre.

A rugalmas kérdőív két további előnye a mentális térképezés során, hogy egyrészt segít megőrizni a beszélgetés folyamatosságát (ami bizalmat teremt), másrészt pedig kontrollálható, hogy mely segítő kérdések hatására hangzik el a mentális tér neve. Az adatfeldolgozás során értékelhető az az információ, hogy például az emberek a mentális tér (városrész) nevét az „Ön hol lakik?” kérdésre közvetlenül vagy az első-, vagy a másodfajta segítő kérdésre válaszul jelölték meg; ha már a leginkább nyílt formájú kérdésre is felbukkan a helyi mentális tér neve, akkor az nyilván nagyon releváns, érvényes kategória, más esetben kevésbé, vagy egyáltalán nem.

A törésvonalakra vonatkozó kérdés („Ön szerint hol a határ, azaz mi választja el ...-t a szomszédos városrészekről?”) esetében szintén rugalmas kérdésről van szó: a kipontozott rész helyére mindig az a mentálistér-elnevezés kerül, ahol a megkérdezett lakik, azaz amit az előző kérdésben megnevezett. A terület határára vonatkozó kérdésre adott válasz a mi fogalmaink szerinti törésvonalakat fogja jelenteni, azaz olyan határokat, amelyek kognitív értelemben világosan, élesen elválasztják az adott mentális teret a többitől. A válaszadók azonban nem fogják a teret minden irányban lehatárolni: amely irányba nem mondanak ilyen határokat, arra a mentális tér kiterjedése bizonytalan. Például ha egy mexikóit megkérdezzük, hogy mely országokkal szomszédos Mexikó, akkor valószínűleg azt válaszolja, hogy az Egyesült Államokkal. Keveseknek jut eszébe, Mexikónak déli szomszédja is van, Guatemala. Ez azt is jelenti, hogy a kognitív átjárhatóság dél felé sokkal nagyobb, a tudati különbségek észak felé sokkal nagyobbak. Másik interjú tapasztalaton alapuló példa, hogy a budapesti Belváros sokak szerint a Dunától a kiskörútig tart, ami a kelet–nyugati irány, de az észak–déli kiterjedésben sokan bizonytalanok. Ebből az is következik, hogy a mentális terrek olykor átfolyhatnak egymásba, illetve részben fedhetik egymást.

Sokszor tapasztaljuk, hogy ugyanazon a területen élő emberek különböző kategóriákat mondanak saját városrészükre: például a budapesti Nemzeti Múzeum környékét néhányan nyolcadik kerületnek (Józsefvárosnak), mások belvárosnak tartják, hangsúlyozva, hogy a „nyócker” csak odébb kezdődik. Az egymást fedő mentálistér-kategóriáktól nem kell megijedni, sőt ez épp egy olyan kutatási eredmény, amelynek a feltárására törekszünk a mentális térképezés

során. Az sem baj, ha egy kérdéses elem „lelóg” a térképről, azaz kívül esik (vagy kinyúlik) a településhatáron.

A *tájékozódási pontok* a szubjektív térérzékelésnek megfelelően sokfélék lehetnek. Efrájim Kishon ad jó példát egy „szabványos” útbaigazításra Tel Aviv egyik gyorsan városiasodó területén: „– Menjen, uram, most itt egyenesen, amerre csak lát, az első kereszttutcánál ne forduljon balra, a másodiknál se, a harmadiknál talán. Ott fog találni a sarkon egy szerelőt, aki veri a fiát, erről lehet megismerni. Ezután menjen egyenesen, amíg egy meszesgödörig nem ér, ott forduljon jobbra, és menjen, amíg jegenyefák vannak. Itt jön egy nagyon pocsolyás rész, mert a lefolyó eldugult. A pocsolyánál forduljon balra, és menjen végig a vaskerítés mellett, amíg egy döglött macskához nem ér, ahol majd megmondják magának a továbbiakat, mert innen már nem olyan könnyű eligazodni...”²⁹ A példakérdésben szereplő felsorolást („Ön szerint melyek a legfontosabb tájékozódási pontok, jellegzetes épületek, karakteres helyek ...-ben?”) általában érdemes átalakítani, úgy, hogy megfeleljenek a helyben érvényes kategóriáknak.

Az *útvonalak* és *csomópontok* gyűjtése során általában nem azt érdemes kérdezni, hogy a megkérdezett szerint merre közlekednek az emberek – ezt a kérdést sokan vizsgáztatásként élnék meg, ami vagy ellenszenvet, vagy éppen azonosulást vált ki, és egyfajta hivatalos választ generál –, hanem azt, hogy ő merre közlekedik leggyakrabban, esetleg mindkét kérdést egyszerre. („Melyek ...-ben a leginkább használt útvonalak, merre szokott Ön is járni leggyakrabban?”) A csomópontok az útvonalak elemzése során, azok metszéspontjaként is meghatározhatók, de mindenképp érdemes ellenőrizni egy irányítatlan kérdéssel, hogy a helyben élők is csomópontoknak tartják-e ezeket a helyeket („Hol vannak közlekedési csomópontok ...-ben?”).

A településrészekhez kötődő egyik legáltalánosabb nem térjellegű információ, amit a legtöbb kutatás során érdemes gyűjteni, a „*genius locii*” (a hely szelleme), vagyis az egyes mentális terekhez és azok lakóihoz kötődő közkeletű *megítélések*, sztereotípiák, hangulati, szubjektív vagy érzelmi elemek. Minél egyszerűbben kérdezzük rá, annál jobb. (Például: „Ön szerint milyenek a ...-beli emberek?”, „Milyen ...-ben élni?”) A kérdés kapcsán ne feledkezzünk meg arról az etikai megfontolásról, hogy csak olyan információt hozhatunk nyilvánosságra a megkérdezettekről (aggregált formában is), amilyent ők is nyilvánosságra hoznának magukról. Épp ezért az egyes mentális terek megítélésekor csak az ön-

²⁹ Efrájim Kishon (1967) 1984: Válaszúton. In uő: *Vesztett ernyő nyele*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 288–289.

180 TELEPÜLÉSKUTATÁS

megítéléseket szabad nyilvánosságra hozni, bár az adatgyűjtés és elemzés során a külső megítéléseket is figyelembe vehetjük.

A vizsgálati szempontoknak megfelelően további kérdéseket tehetünk fel, például a szolgáltatások, jövedelmi viszonyok, ingatlanpiac stb. helyzetének megítélésére vonatkozóan az egyes (vagy több, esetleg az összes) mentális térre vonatkozóan. A kutatási kérdésektől függő kérdések megfogalmazására értelemszerűen nincs állandó recept; a következő néhány kérdés átvételét ezért nem javasoljuk más kutatások során, csak arra mutatunk egy példát, hogy egy szerkezeti terv készítése során a megbízó önkormányzat és a rendező kollégák által javasolt kérdést miként adaptáltuk a mentális térképező jellegű kutatásba:

– *Az Ön városrésze Eger városához képest:*

1. *báttérbe szorított*
2. *azzal harmonikus viszonyú*
3. *előnyös helyzetű*
4. *egyéb, éspedig: ...*

– *Milyen szolgáltatásokat, intézményeket bírányol leginkább ...-ben?*

– *Ön szerint ... (városrész neve) mire alkalmas leginkább? (Segítő kérdés: Mely városi funkciók, milyen feladatok ellátására lenne leginkább hivatott?)*

(A kódok nem felolvasandók!)

1. *idegenforgalom*
2. *lakóövezet*
3. *kisvállalkozás*
4. *egyéb, éspedig: ...*

A kérdésre adott válaszokat egy táblázatban összesítettük, amely a szöveggyűjtemény jelen fejezethez kapcsolódó blokkjában az Egerről szóló tanulmányban olvasható. A táblázat kívülállónak természetesen nem mond sokat, de a tervezőknek segítséget jelentett a munkavégzés során.

3. Rajzoltatás- és rajzolóstechnikák kézzel és számítógéppel

Jelen kötet – részben terjedelmi, részben szerkesztési okokból – nem foglalkozik a rajzoltatás és a grafikai jellegű adatok statisztikai feldolgozásának újabb kérdéseivel, sem pedig a számítógépes térképrajzolás eszközeivel. A következőkben dióhéjban leírt eljárás azoknak a korai technikáknak felel meg, amelyeket vázlatosan már bemutattunk Stanley Milgram párizsi kutatásainak ismertetésekor (lásd *keretes írásunkat*, néhány oldallal korábban), illetve a módszertanról írot-

tak közben. Hogy ne ismételjük a korábban leírtakat, e helyütt csak megvalósítás lépéseit tekintjük át röviden.

Kulcskifejezések:

- a térképrajzolás mint interjútechnika;
- kötetlen felidézés (*free recall*);
- irányított felidézés;
- a kutató mentális térképe és az interpretáció.

A térképrajzoltatás egy sajátos interjútechnikaként, illetve, ha nagy mennyiségben, standard módon rajzoltatunk térképelemeket, akkor kérdőív-technikaként fogható fel. A térkép elemeit csoportos interjú keretében is gyűjthetjük. Az interjú egy része verbális, más része nonverbális, grafikai jellegű; ettől függetlenül mindazok a módszertani, formai, etikai stb. megfontolások, amelyek általában az interjútechnikára vagy a kérdőívezésre vonatkozóan érvényesnek szoktunk tartani, itt is megállják a helyüket. A szöveggyűjtemény ötödik fejezetében a szerzők jó betekintést nyújtanak az interjútechnika, illetve a kérdőívezés alapvető kérdéseibe, az ötödik fejezet bevezető tanulmánya pedig a terepen való alkalmazás sajátos eseteiről ír; mindezeket itt szintén nem áll szándékunkban megismételni.

Aki még nem végzett térképrajzoltatást, azt gondolja, nehéz feladat felnőtt embereket rávenni a rajzolásra, de ez nincs így: a térbeli tájékozódásra vonatkozó kérdések során az emberek természetesnek tartják, hogy lerajzoljanak egy térképvázlatot. Az alapszituáció – azaz hogy a kutató a környezettel ismerkedik – hiteles: a megkérdezettek természetesnek tartják, hogy a kutató *idegen* az adott környezetben, míg ők *belybeliek*, akik helyismeretük révén tájékoztatást nyújthatnak. Amikor a kutató a megkérdezett mentális térképét deríti fel, kifejezi azt, hogy értékeli a helyismeretet; ez a válaszadónak pozitív visszajelzés, ami növeli az önbizalmát, meg tudja teremteni azt a bizalmi viszonyt, ami később a terepmunka teljes időtartama alatt fontos lehet. A rajzoltatást számtalan terepmunka-taktika segítheti, például amikor a kutató magának kezd el rajzolni egy vázlatot, majd az interjúalany(ok) belejavítanak, végül átveszik a rajzolást. Az elképzelhető, hogy végig a kutató rajzolja a térképet, az interjúalany(ok) instrukciói alapján; ha csoportos interjút készítünk, akkor a mentális tér körüli vitákból még az az információ is leszűrhető, hogy hol mutatkozik különbség a különböző társadalmi csoportok (például idősek és fiatalok, férfiak és nők, dolgozók és inaktívok stb.) térelképzelései között.

A térképeket általában fehér lapon, minden további instrukció nélkül szokás rajzoltatni; ezt nevezzük – pszichológiából kölcsönzött kifejezéssel – kötetlen

182 TELEPÜLÉSKUTATÁS

felidőzés (*free recall*) módszernek. Másik eljárás, hogy a térképen bizonyos elemeket előre meghatározunk (például egy folyó vonalát, az ország- vagy településhatárt stb.), illetve bizonyos képeket mutatunk fel, és az alapján beszélgetjük, illetve rajzoltatjuk az interjúalanyt – ezt nevezzük *kulcsingervezérelt felidőzésnek* vagy egyszerűen *irányított felidőzésnek*. Az *irányított felidőzés* módszernél több dolgot meg kell fontolni, például a színek vagy a vonalak vastagság, valamint a fényképek beállítása mind-mind sokféleképpen befolyásolják a válaszadást. Mivel mindezek tárgyalására jelen kötetben nincs mód, az olvasónak inkább a szabad előhíváson alapuló módszert javasoljuk követni.

Az interjúk és a térképrajzoltatás során – egyfajta esszencialista megközelítés szerint – a kutató számára lassan kirajzolódik a településen élők mentális térképe. (A konstruktivista álláspont szerint viszont nem tartható fel a településen élők közös mentális térképe: a fizikai térről nincs állandó kognitív képünk, a mentális térkép elválaszthatatlan attól a pillanatnyi kontextustól, amelyben a megfigyelt tudati folyamatok végbemennek.) A térképelemek összesítésére léteznek bizonyos számítógépes technikák az *irányított felidőzésen* alapuló technikák esetén, sőt *kötetlen felidőzés* esetén is készíthetünk néhány egyszerű statisztikát például egyes térképelemek előfordulásának gyakoriságáról. Ennek ellenére fontos tisztázni, hogy a végeredmény alapvetően nem a helybéli emberek, még csak nem is mintába bekerültek közös mentális térképe, hanem a kutatóé, aki a tudását persze az interjúsorozat alapján szerezte.

Amennyiben a kutató nyíltan beismeri, hogy a saját, nem pedig a helybeliek mentális térképét készítette el az adott településről, úgy annak sincs morális akadálya, hogy saját mentális térképét grafikusán is felvázolja, azaz – interjúalanyaihoz hasonlóan – maga is elkészítse a település kognitív térképét. Ez a térképvázlat, a hozzá tartozó kiegészítő információval együtt, jelenti a vizsgálati eredményt.

Tegyük hozzá, hogy míg régebben ezek a térképek kézzel készültek, napjainkban általában valamelyik számítógépes grafikai programmal. A térképek alapja a település „hivatalos” térképe, például a szerkezeti terv, várostérkép vagy légifelvétel. Ezek a méretarányos térképek első ránézésre „jobbak”, mint kézzel rajzolt elődeik. A valóságban a mentális térképeknek nem kell méretarányosnak lenniük, sőt épp az a „jó”, ha érzékeltetni tudják a kézzel rajzolt térképek információgazdagságát, például azzal, hogy a főutak aránytalanul szélesek, a fontos helyek túl nagyok, vagy hogy a kevésbé fontosnak tartott tereknek még a helye sem marad meg a térképen.

4. Adatfeldolgozás és interpretáció

Az adatfeldolgozás során a legnagyobb gondot az jelenti, hogy a terepen gyűjtött adatok egy része a térre, más része pedig a megfigyelt személyre vonatkozik; az adatfeldolgozás és interpretáció során a legnagyobb gondot a kétféle adat közös kezelése, illetve közös közzététele, publikálása jelenti.

Kulcskifejezések:

- térre vonatkozó *versus* a megkérdeszettéhez tartozó (analitikus) adatok;
- interaktív lehetőségek;
- internetes lehetőségek.

Egyszerűen fogalmazva, a mentális térképezés során a térre vonatkozó, illetve a megfigyelési egységre vonatkozó (analitikus) adatokkal dolgozunk. Közelebbről vizsgálva a kérdést viszont azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb térre vonatkozó információt egyúttal a megkérdeszettekhez is köthetjük, és statisztikai programcsomagokkal is elemezhetjük. Ilyen értelemben *analitikus adatként* kezelhetjük a mentális tér megnevezésére, határára, útvonalaira stb. vonatkozó információk *gyakoriságát*, akár szóban hangzott el, akár térképeken tüntették fel azokat. A térre vonatkozó tudati tartalmakat – azaz a tulajdonképpeni mentális térképeket – azonban nem tudjuk a hagyományos társadalomtudományos eljárásokkal elemezni; például a mentális tér kiterjedése (határai) esetében nem tudjuk egyszerű statisztikai eszközökkel megragadni, hogy hol húzódnak a határok, hanem csak azt, hogy hány ember szerint. A térre vonatkozó információk standardizált gyűjtése, statisztikai adatfeldolgozása és interpretációja – mint erre a kötetben több helyütt utaltunk – nem megoldhatatlan feladat, de az ezzel kapcsolatos kísérleti módszerek bemutatása túlmutat jelen kötet keretein.

Összefoglalva gondolatmenetünket, azt javasoljuk a kutatóknak, hogy mentális térképezés során a térre vonatkozó információt alapvetően fejben feldolgozva mint a kutató mentális térképét tegyék közzé; a hagyományos statisztikai eljárásokkal feldolgozható adatokat viszont valamelyik statisztikai adatbázis-kezelővel dolgozzuk fel.

Az eredeti kutatási kérdések megválaszolásához többnyire a térképi és az analitikus adatok közös interpretációjára lenne szükség. Ha az eredményeket papír alapú tanulmányon kell átadnunk, akkor a lehetőségeink meglehetősen korlátozottak: annyit tehetünk, hogy egyes analitikus adatokat nem a térkép utáni táblázatban vagy szöveges leírásban, hanem a térképen vagy a térkép körüli fülszövegeken tüntetünk fel. Amennyiben a tanulmányt digitális formában kell átadnunk, esetleg kifejezetten internetes célokra szánjuk, érdemes kihasználni a

184 TELEPÜLÉSKUTATÁS

digitális technikák interaktív lehetőségeit, amelyek révén a térkép adott pontjára kattintva a kért információt a legkönnyebben értelmezhető formában mutatja be.

*5. Mentális térképek ellenőrzése más módszerekkel.
Továblépés mentális térkép alapján*

A mentális térkép a településkutatás során nagyon ritkán tekinthető „végterméknek”: általában további kiindulási alapot jelent további vizsgálatokhoz. Hogy a mentális térképezésre alapozó további elemzések tévútra ne fussanak, a mentális térképezés eredményeit a helyi lakosság bevonásával kell ellenőrizni (monitoring).

Kulcskifejezések:

- monitoring fókuszcsoporthoz vizsgálat;
- a résztvevő megfigyelés monitoring-lehetőségei;
- a széles nyilvánosság monitoring-szerepe;
- továblépés a mentális térkép kategóriái alapján;
- kapcsolatháló-elemzés lehetőségei.

A mentális térképezés leggyakoribb adatgyűjtési technikái az interjúzás, illetve a kérdőív. Ha az adatgyűjtés eredményeképp a kutató elkészítette a saját mentális térképét, érdemes ezt még a továblépés előtt más módszerekkel leellenőrizni.

Jellemző, hogy a kisebb településeken sincs „egységes” mentális térkép, ki-ki a saját szűkebb környezetét ismeri alaposabban; a legátfogóbb képpel gyakran a kívülről jött kutató rendelkezik, aki viszont kívülállóként azt nem tudhatja, hogy a teljes kép kiket érinthet kellemetlenül, kiket fognak helyben elítélni miatta, vagy mit tartanak esetleg a helybeliek nevetségesnek. Mindezen vélemények felszínre hozatalának a legkézenfekvőbb eszköze a *fókuszcsoporthoz vizsgálat*. Míg a sok egyéni interjú mellé még néhány további egyéni interjú nem sok újat mondana, addig néhány fókuszcsoporthoz, épp a csoporton belüli interakciónak köszönhetően (ami ennek a műfajnak a sajátja), kiválóan modellezi a közösség reakcióját.

Az emberek sok helyzetben másként viselkednek, mint ahogy nyilvánosan véleményt nyilvánítanak. Mindannyian nagyra értékeljük például, ha egy domboldalról szép a kilátás, az ott élők azonban hajlamosak hozzászokni, és a mindennapi teendők közepette ritkán állnak meg néhány percre a kilátásban gyönyörködni. A térhasználattal kapcsolatos legtöbb észrevétel megfigyelés, pontosabban *résztvevő megfigyelés* közben leshető el.

Ha már elég bizonyosak vagyunk abban, hogy megállják a helyüket a mentális térképünk elemei, akkor érdemes kiállni vele a széles nyilvánosság elé, például a helyi újság vagy a helyi televízió segítségével. Bár a helyi sajtó egyoldalú kommunikációt folytat, a visszajelzések mégis fontosak lehetnek a kutató számára; egyrészt, ha rossz úton jár, akkor sok visszajelzést kap, másrészt pedig, ha kevés a visszajelzés, akkor feltehetően a téma iránt leginkább érdeklődő, gyakran helytörténet iránt érdeklődő, idősebb helyi polgárok jelentkeznek, akik többnyire hasznos kiegészítésekkel/helyreigazításokkal szolgálhatnak. Ha a mentális térkép kategóriái a széles nyilvánosság próbáját is kiállták, akkor az eredményeket biztonsággal lehet használni a további kutatások során.

A mentális térkép kategóriái sokszor jó kiindulási alapot jelenthetnek például a helyi népjóléti, vállalkozásösztönző vagy humánerőforrás-fejlesztő programok előkészítése során. A területi kérdések mindezeknél a szempontoknál fontosak lehetnek, a területi kérdéseket pedig alapvetően a térről alkotott helyi elképzelések – azaz a helyi mentális térkép – határozzák meg. A szöveggyűjtemény kapcsolódó fejezetében Kőszegről szóló tanulmányrészlet például az ingatlanpiac elemzését mutatja be a helyi mentális térkép kategóriái alapján.

Az egyes mentális terek (például városrészek, vagy egy térség települései) közötti kapcsolatok elemzése szintén hasznos információkkal szolgálhat: új szempontból világíthatja meg a szegregáció kérdését (különböző társadalmi csoportok földrajzi elkülönülését/elkülönítését), vagy rámutathat arra, hogy kapcsolati szempontból mely településrészek központi, és melyek periférikus vagy elszigetelt helyzetűek. A szöveggyűjtemény Gencsről szóló tanulmánya egy településközi kapcsolatok vizsgálatáról szóló példát mutat be.

